

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב שמעון לוי

קירוב רחוקים בהלכה

א

האחריות של כל אדם מישראל כלפי הפרט והכלל שבאה לידי ביטוי במונח שטבעו חכמים¹ "כל ישראל ערביין זה בזה" היא הבסיס והיסוד להווייה היהודית הלאומית. אחריות זו מקיפה ומכוונת את התייחסותנו לזולת הן בתחום מצוות עשה והן בתחום מצוות לא תעשה וכפי שנפרט להלן.

צירוף המילים "קירוב רחוקים" טומן בתוכו את הרעיון המרכזי לקרב אל עולם התורה והיהדות כל מי שהתרחק מדרך ה', ואין זה משנה מאיזו סיבה הוא התרחק. ועל כן מן הראוי לבדוק האם חובה זו מצוה היא, ואם כן היכן כתובה מצוה זו במצוות התורה.

מוני המצוות הרמב"ם ובעל ספר החינוך ציינו את ה"ספרי" הכולל מצוה זו בתוך אחת מן המצוות הנעלות ביותר והיא מצות אהבת ה'. וז"ל הרמב"ם²: "מצוה ג היא שצונו באהבתו יתעלה. וזה שנחשוב ונתבונן במצוותיו ומאמריו ופעולותיו עד שנשיגהו ונהנה בהשגתו בתכלית ההנאה, וזאת היא האהבה המחוייבת, ולשון ספרי, לפי שנאמר³ 'ואהבת את ה' אלקיך', איני יודע כיצד אוהב את המקום, תלמוד לומר⁴: 'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך'. שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם... וכבר בארנו שזאת המצוה גם כן כוללת שנהיה קוראים לבני האדם כולם לעבודתו יתעלה ולהאמין בו. וזה שאתה כשתאהב איש אחד תספר בשבחיו ותרבה בהם ותקרא בני האדם לאהוב אותו וזה על דרך משל. כן כשתאהב אותו יתעלה באמת כאשר הגיע לך מהשגת אמתותו אתה קורא בלי ספק הסכלים והפתיים לדעת ידיעת האמת אשר ידעתו. ולשון ספרי, 'ואהבת את ה'' אהבהו על הבריות כאברהם אביך שנאמר⁵ 'ואת הנפש אשר עשו בחרן', ור"ל כמו שאברהם, מפני שהיה אוהב כמו שהעיד הכתוב 'אברהם אוהבי' וזה בעצם השגתו קרא בני האדם להאמין בשם מרוב אהבתו, כן אתה אוהב אותו עד שתקרא אליו בני האדם". מדברי הרמב"ם עולה שמצות קירוב רחוקים להאמין בה' היא חלק אינטגרלי ממצות אהבת ה', וכל עוד האדם לא עשה בפועל מצות קירוב רחוקים כדוגמת אברהם ושרה עליהם נאמר "ואת הנפש אשר עשו בחרן", וכדברי רש"י שם: "שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים, ומעלה עליהם הכתוב

1. מסי סנהדרין דף כ"ז, ע"ב ומסי שבועות דף ל"ט, ע"א.

2. ספר המצוות עשה מצוה ג'.

3. דברים ו', ה.

4. שם ו', ו.

5. בראשית י"ב, ה.

כאילו עשאים", הרי שחסר לו במצות אהבת ה', כלומר, ההוכחה שהאדם הגיע לדרגה של אהבת ה' היא, אם הצליח לקרב את הרחוקים שגם הם יאמינו בה' ויקיימו מצוותיו.

נמצא איפוא שמצוה זו של קירוב רחוקים איננה לתועלת המתקרב בלבד, אלא לתועלת המקרב, כי רק ע"י שיקרב את הבריות לה', יוכל להגיע ולקיים את מצות אהבת ה' בשלימות.

והיה לכאורה מקום לשאול, מדוע מצוה זו של קירוב רחוקים כלולה במצות "אהבת ה'", מתאים היה לכלול אותה דווקא בתוך מצות "אהבת ישראל", שהרי מי שאוהב את הזולת רוצה בטובתו, ואם רחוק הוא מדרך התורה והמצוות יש נטיה לקרב אותו לדרך זו מתוך האהבה אליו. וכשאנו מתבוננים בהגדרה של מצוה "אהבת ישראל" אנו מגלים שאין בה כל איזכור לתחושת האחריות הזאת של הערבות הבאה לידי ביטוי בקירובו של הרחוק. ואכן בדבריו של ספר החינוך במצות "אהבת ישראל" יש התייחסות לגופו ורכושו של הזולת ולא להיבט הרוחני, וז"ל של "ספר החינוך"⁶: "מצות אהבת ישראל, לאהוב כל אחד ממשאל אהבת הנפש. כלומר שנחמול על ישראל ועל ממונו כמו שאדם חומל על עצמו וממונו. שנאמר⁷ 'ואהבת לרעך כמוך'. ואמרו זכרונם לברכה⁸ 'דעלך סני לחברך לא תעבד', כלומר דבר השנוא עליך אל תעשה לחברך". בהמשך דבריו מסתמך בעל "ספר החינוך" על דברי ה"ספרא", בהם מובאים דבריו של ר' עקיבא האומר על מצוה זו "זה כלל גדול בתורה". ומבארים שם דבריו. מפני שהאוהב חברו כנפשו, "לא יגנוב ממונו ולא ינאף את אשתו, ולא יונהו בממון ולא בדברים, ולא יסיג גבולו ולא יזיק לו בשום צד".

אולם בכל זה, אין התייחסות כלל למצבו הרוחני של הזולת, ואין במצות "אהבת ישראל" החובה לקרב אותו לעבודת ה', והחובה לקרב את הרחוקים כלולה במצות "אהבת ה'" דווקא ולא במצות "אהבת ישראל". עובדה זו יש בה כדי לקבוע את נקודת המוצא של המקרב אל המתקרב. הנחת היסוד אשר צריכה להיות נגד עיניו בבואו לקרב את הרחוק מבוססת אם כן על שני דברים:

- א. על המקרב לראות קודם כל את החסרון שיש בו עצמו, שהרי הוא עדיין חסר ולא הגיע לשלימות האמיתית של אהבת ה'.
- ב. לחוש ולהרגיש שההגעה אל השלימות של המקרב תלויה במתקרב, נמצא שהמתקרב מעניק למקרב הוא בבחינת "נותן" ולא רק "מקבל".

רק מתוך תחושה אמיתית הכוללת את שני ההיבטים האלה, יוכל המקרב להצליח הצלחה מלאה בבואו להתקרב ולקרב את הרחוק, וכל עוד לא זכה לפרסם את שמו של הקב"ה בעולם, ולא הצליח לאהב את השם יתברך על בריותיו, ומסתפק בכך שהוא בעצמו אוהב את ה', יש פגם ניכר באהבה זו, ואין זו האהבה השלמה והאמיתית. כאמור, גם בעל "ספר החינוך" כהרמב"ם רואה פגם באהבת ה' שאינה כוללת את קירובו של הזולת לעבודת ה'. ובלשונו של "ספר החינוך"⁹: "ואמרו זכרונם לברכה שזאת האהבה תחייב האדם לעורר בני אדם באהבתו לעבדו כמו שמצינו באברהם".

ב

מצוה נוספת בתורה שבה כלולה החובה והמצוה לקרב רחוקים היא מצות התוכחה למי שאינו נוהג כשורה, וכפי שכתוב בתורה⁹ "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא".

6. מצוה רמ"ג.

7. ויקרא י"ט, יח.

8. מסכת שבת דף ל"א, ע"א.

9. ויקרא י"ט, יז.

וכתב הרמב"ם בביאור מצוה זו¹⁰: "הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה, מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך. המוכיח את חבירו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו וידבר לו בנחת ובלשון רכה, ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא... וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס בעון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם".

גם במצות התוכחה מונח היסוד של הערבות ההדדית והדאגה לזולת^{10א}. לא ייתכן שנראה את חברנו הולך בדרך לא נכונה ולא נפנה את תשומת לבו לחזור בו מטעותו. ולכאורה נשאלת השאלה מדוע מצות קירוב רחוקים כלולה בשתי מצוות אלה "אהבת ה'" ומצות "תוכחה", די היה במצות התוכחה שהיא כאמור דאגה לזולת והעלאתו לדרך הישרה – דרך התורה, או במצות קירוב רחוקים הכלולה במצות "אהבת ה'". עובדה זו באה ללמדנו כי במצות קירוב רחוקים הנובעת מהערבות ההדדית של "כל ישראל ערבים זה בזה" יש שני מישורים:

המישור האחד מתייחס לאחריותנו כלפי הזולת אשר סוטה מדרך ה' ועובר עבירות הן בתחום שבין אדם למקום והן בתחום שבין אדם לחבירו, שעלינו להפרישו מדרך זו וזוהי מצות התוכחה הכתובה בתורה "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא". מישור זה מתייחס איפוא לכל מצוות לא תעשה שבתורה, שעלינו לדאוג שחברינו לא ישלל באחד מהם, ואם נכשל עלינו להרחיקו ולהפרישו מן האיסור. אחריות זו נובעת מהזון והטוהר של מוסריותו של היהודי, שאינו יכול לראות במעידתו ובכשלונו של עמיתו. המישור השני מתייחס לאחריותנו כלפי הזולת בתחום קיום מצוות עשה. אחריות זו נובעת מקרבתו ואהבתו של המקרב לבורא העולם, ואשר מתוך אהבתו את בוראו אינו יכול שלא לצרף אחרים שאף הם יחוו את נועם קיום המצוות המקרבות את האדם לבוראו עד כדי אהבת ה' אמיתית הכלולה במצות "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך", עד כדי מסירת נפש ממש עבור אהבה זו.

ערבות זו של כל אדם מישראל כלפי זולתו נכרתה עליה ברית מיוחדת וכפי שהדבר מודגש בפרשת נצבים שם כתוב¹¹ "לעברך בברית ה' אלקיך ובאלתו אשר ה' אלקיך כרת עמך היום". ובהמשך הכתובים שם¹² "ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת, כי את אשר ישנו פה עמנו עמך היום לפני ה' אלקינו ואת אשר איננו פה עמנו היום". ובסיום כריתת הברית נאמר¹³ "הנסתרת לה' אלקינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת". ומובא על כך במס' סנהדרין¹⁴ "כתנאי, הנסתרות לה' אלקינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם, נקוד על לנו ולבנינו ועל עינין שבעד, מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן דברי ר' יהודה. אייל ר' נחמיה וכי ענש על הנסתרות לעולם, והלא כבר נאמר עד עולם, אלא כשם שלא ענש על הנסתרות כך לא ענש על עונשין שבגלוי עד שעברו ישראל את הירדן". וביאר שם רש"י¹⁵ וז"ל: "עד שעברו את הירדן,

10. משנה תורה לרמב"ם הלכות דעות פרק ו' הלכה ז'.

10א. כך כתב בעל "התניא" ב"שולחן ערוך הרב" סימן תר"ח סעיף ה' שיש קשר בין מצות תוכחה לבין הערבות. וז"ל: "אבל דבר שאיסורו מפורש בתורה, אע"פ שידוע לנו שהחוטא הזה לא יקבל ממנו, אף אם נודיע לו האיסור, אע"פ צריך למחות בידו לפי שכל ישראל ערבים זה בזה". וראה בשו"ת "דבר יהושע" חלק א"י סימן כ"ד שכתב שאין בהכרח קשר בין תוכחה לערבות.

11. דברים כ"ט, יא.

12. שם כ"ט, יג-יד.

13. שם כ"ט, כח.

14. דף מ"ג, ע"ב.

15. בדי"ה "עד שעברו את הירדן".

ושמעו וקיבלו עליהם ברכות וקללות בחר גריזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה בזה, כדאמרינן במס' סוטה, מיד נעשו זה על זה, ואפילו לא ידע זה בעבירות שביד חברו.¹⁶

ואכן ביטא זאת ה"כלי יקר" בפירושו לתורה שם בצורה מוחשית. וז"ל: "לעברך בברית ה' אלקיך, מה שמזכירה בכל הפרשה בלשון רבים זולת בפסוק שהזכיר העברת הברית הזכירה בלשון יחיד, זה מופת חותך שעיקר ברית זה הוא בעבור הערבות. כי מצד הערבות יהיו כל ישראל כאיש אחד. שבזמן שיש לו מכה באיזהו אבר פרטי אז כל גופו מרגיש וחולה, כך בזמן שאחד חוטא כולם מרגישים כמו שנאמר בחטא של עכן יחטא ישראל. וכן אמרו במדרש ישע פזורה ישראל למה נמשלו ישראל לשה, מה השה בזמן שלוקה באחד מאבריו כולו מרגיש, אף ישראל, עכן לבדו חטא וכתוב חטא ישראל".

לדברינו, מעמד הערבות מחייב כל אחד מישראל לא רק להפרישו מן האיסורים שהם בבחינת "סור מרע" אלא אף להטעימו מטעמן של המצוות שהם בבחינת "ועשה טוב". נמצא שערבות זו מטילה אחריות קיום תרי"ג מצוות על כל אחד ואחד מישראל כלפי כל אחד ואחד שבא בברית זו.¹⁷

ג

אם מתבוננים בדבריהם של התנאים והאמוראים ובדברי הראשונים בעקבות רבותינו רואים אנו דברים מופלאים ביחס לכריתת ברית הערבות שהיא היסוד של קיום התורה ואחדות העם, והיא הבסיס לאחריותנו הכוללת לקירובם של הרחוקים אל דרך ה'. והכי איתא במס' סוטה¹⁸ על הפסוק¹⁹ "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכת את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אִתָּם בחורב": "יתניא ר' ישמעאל אומר כללות נאמרו בסיני ופרטות באוהל מועד. ר' עקיבא אומר כללות ופרטות נאמרו בסיני ונשנו באוהל מועד ונשתלשו בערבות מואב. ואין לך כל דבר מצוה ומצוה שכתובה בתורה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמונה בריתות". וכפי שבואר שם בתחילת הברייתא²⁰: "תנו רבנן ברוך בכלל ברוך בפרט, ארור בכלל ארור בפרט. ללמוד וללמד לשמור ולעשות הרי ארבע. ארבע וארבע הרי שמונה, שמונה ושמונה הרי שש עשרה, וכן בסיני וכן בערבות מואב שנאמר 'אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה' וכתוב 'ושמרתם את דברי הברית הזאת' וגו' נמצא ארבעים ושמונה בריתות על כל מצוה ומצוה".

כלומר, הברכות והקללות שנאמרו בהר גריזים ובהר עיבל נאמרו ב"כלל" ונאמרו ב"פרט". ב"כלל" נאמר "ברוך" "ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת". ונאמר "ארור" "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. וכן גם ב"פרט" נאמרו "ברוך" ו"ארור". "ברוך" נאמר "ברוך אשר לא יעשה פסל ומסכה" וב"ארור" נאמר "ארור אשר יעשה פסל ומסכה". וכל המצוות כולן טעונות ארבעה דברים "ללמוד", "ללמד", "לשמור" ו"לעשות". וכמו שכתוב בתורה²¹ "ולמדתם אתם ושמרתם לעשותם", וכתוב²² "ולמדתם אתם את בניכם". נמצא שנכרתו ארבע בריתות שהם: "ארור בכלל וארור בפרט ברוך בכלל וברוך בפרט על כל אחד מארבעה אלה: "ללמוד וללמד לשמור ולעשות". הרי כאן שש

16. עיין במהר"ם שיק או"ח סימן ש"ג.

17. דף ל"ז, ע"ב.

18. דברים כ"ח, סט.

19. סוטה ל"ז, ע"א.

20. דברים ה', א.

21. שם י"א, יט.

עשרה. וכיוון שנאמרו בשלושה מקומות: באוהל מועד, בסיני ובערבות מואב, נמצאו שש עשרה כפול שלוש שהם ארבעים ושמונה בריתות.

ובירושלמי בסוטה²¹ הביא דעת ר' שמעון שהפליג במספר הבריתות שנכרתו על כל מצוה ומצוה. וז"ל הירושלמי: "וכן היה ר' שמעון אומר אין כל דבר ודבר מן התורה שאין כרות עליו חמש מאות ושבעים ושש בריתות". שתיים עשרה בברוך ושתיים עשרה בארור. שתיים עשרה בכלל ושתיים עשרה בפרט. הרי ארבעים ושמונה בריתות. ללמוד וללמד לשמור ולעשות הרי מאה תשעים ושנים בריתות, וכן בהר סיני וכן בערבות מואב הרי חמש מאות ושבעים ושש בריתות", וביאר שם "קרבן העדה" דהני שתיים עשרה כנגד י"ב שבטים²².

ובהמשך הברייתא שם בבבלי הובאה מחלוקת תנאים מה הם גבולותיה של ערבות זו, האם כל אחד נעשה ערב על חבירו שישמור את המצוות כולן, או שמא ערבות זו כוללת גם ערבות לאותה ערבות שכל אחד קיבל על עצמו. והכי איתא בברייתא שם: "ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו אומר משום ר' שמעון אין לך מצוה ומצוה שכתובה בתורה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמונה בריתות של שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים [י"כמנין שהיו בני ישראל במדבר, שכל אחד נעשה ערב על כל אחיו] — רש"י. אמר רבי לדברי ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו שאמר משום ר' שמעון אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמונה בריתות של שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים, נמצא לכל אחד ואחד מישראל שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים".

ושאלה שם הגמ', מה בא להוסיף רבי על ר' שמעון בן יהודה, ובלשון הגמ' "מאי בינייהו" וענתה על כך הגמ': "אמר רב משרשיא, ערבא, וערבא דערבא איכא בינייהו". וביאר שם רש"י²³: "אם נעשה כל אחד ערב על ערבותו של חבירו או לא. ר' שמעון בן יהודה סבר לא נעשה כל אחד ערב על חבירו אלא שישמרו את המצוות. נמצא כל אחד ואחד ערב על מ"ח בריתות של כל אחד ואחד, אבל לא נעשה כל אחד ערב על ערבות של חבירו אלא על חובתו של חבירו. ואתא רבי למימר, לדברי ר' שמעון שבא למנות את בריתות הערבות, יש לו למנות ארבעים ושמונה בריתות של ששים רבוא לכל אחד, ובכל אחד מאלה יש ששים רבוא שכולם נתערבו זה בזה על חובתם ועל ערבותם, נמצא כל אחד מקבל עליו ערבות של ששים רבוא בשביל חובתו של חבירו, וכל אחד מששים רבוא הללו קיבל עליו בריתות ששים רבוא בשביל ערבות שנתערבו אחיו על חבריהם וזה קיבל עליו אף ערבות של ערבים.

סוגיה זו ומחלוקת רבי שמעון בן יהודה ורבי מקרינה את גודל האחריות שיש לכל יהודי כלפי מעשי הזולת, ואת מידת הערבות הכוללת חובת קיום מצוות עשה ולא תעשה, וערבות על הערבות של חברינו. כמו כן, ערבות זו לא הייתה חד פעמית בזמן מתן תורה בלבד, אלא חוזרין אנו עליה מדי יום ביומו בברכת "אמת ויציב" שאנו אומרים אחר קריאת שמע. וכך אנו מצהירים "ודבריו חיים וקיימים נאמנים ונחמדים לעד ולעולמי עולמים על אבותינו ועלינו על בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך".

21. פרק ז' הלכה ד'.

22. וכן כתבו התוס' במס' סוטה ל"ז, ע"ב בד"ה "ר' שמעון מוציא הר גריזים".

23. שם בד"ה "אמר רב משרשיא ערבא וערבא דערבא".

ד

ערבות זו לקיום מצוות עשה ביטויים רבים לה בהלכה. כל אדם מישראל יכול להוציא את חברו ידי חובת המצוה שלא עשאה מכל סיבה שהיא, אף שהוא עצמו כבר יצא ידי חובתו, כגון קידוש היום או תקיעת שופר וכדומה, יכול לברך את ברכת הקידוש אך ורק עבור חברו, ולא רק שאין בזה משום ברכה לבטלה, אלא אף מקיים מצוה. וכן בתקיעת שופר, אף שיצא ידי חובתו ואסור לו לתקוע תקיעות סתם משום שיש בזה חילול יום טוב, אך עבור חברו שלא שמע תקיעות מצוה עליו לתקוע עבורו כדי להוציאו ידי חובת תקיעות. דין זה, שאע"פ שיצא ידי חובה יכול להוציא את חברו, נובע מחובת הערבות ההדדית שיש לכל אחד כלפי חברו, ולכן במצוות שאין חובה על האדם לקיימן כגון ברכות הנהנין, שאין חובה על האדם לאכול וליהנות, אלא שהרוצה לאכול צריך לברך ברכת הנהנין. חובה זו אינה כלולה בערבות ועל כן אי אפשר לברך ברכת הנהנין עבור האחר, אם המברך עצמו אינו אוכל דבר זה עליו הוא מברך.

וכך מובא במס' ראש השנה²⁴ "תני אהבה בריה דר' זירא כל הברכות כולן אע"פ שיצא – מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא – מוציא, ואם יצא – אינו מוציא". וכתב שם רש"י²⁵ בביאור הדברים: "אע"פ שיצא מוציא, שהרי כל ישראל ערבין זה בזה למצוות. חוץ מברכת הלחם והיין ושאר ברכת פירות וריחני שאין חובה אלא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה ובזו אין כאן ערבות שאין חובה אלא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה ובזו אין כאן ערבות שאינו חובה על האדם לא ליתנה ולא ליברך".

הגמ' שם בהמשך הסוגיה דנה בשאלה אם יכול אדם להוציא את חברו בברכת הנהנין שיש בה מצוה, כגון ברכת "בורא פרי הגפן" על היין כשמקדש על היין עבור חברו או ברכת "המוציא לחם מן הארץ" שמברכין ביחד עם ברכת המצוות שלפני אכילת מצה, והכריעה הגמ' שיכול לברך עבור חברו גם ברכות הנהנין הללו בשעה שיש בזה משום מצוה. ואלו דברי הגמ' שם: "בעי רבא ברכת הלחם של מצה וברכת היין של קידוש היום מהו. כיון דחובה הוא מפיק, או דילמא ברכה לאו חובה הוא. ת"ש דאמר רב אשי בי הוינן בי רב פפי הוה מקדש לן וכי הוה אתי אריסיה מדברא הוה מקדש להו". וכך פסק הרמב"ם להלכה²⁶: "כל הברכות כולן אע"פ שביד ויצא ידי חובתו מותר לו לברך לאחרים שלא יצאו ידי חובתן כדי להוציאן. חוץ מברכת ההנייה שאין בה מצוה שאינו מברך לאחרים אלא אם כן נהנה עמהן. אבל ברכת ההנייה שיש בה מצוה כגון אכילת מצה בלילי פסחים וקידוש היום הרי זה מברך לאחרים, ואוכלין ושותין אף על פי שאינו אוכל עמהן".

רואים אנו שחובת הערבות המוטלת על כל אחד מישראל פורצת גבולות ומתירה את אחד האיסורים החמורים הקשורים בברכה לבטלה "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא"²⁷, שהרי המברך ברכה לבטלה עובר על איסור זה, וכדברי הגמ' במס' ברכות²⁸ "ר' יוחנן וריש לקיש דאמרי תרווייהו כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא". מאידך, מי שמברך עבור חברו אע"פ שהוא אינו זקוק לברכה זו מאחר שיצא כבר ידי חובתו יכול לברך אותה עבור חברו ואין בזה משום ברכה לבטלה. וכל זה בגלל הערבות המוטלת עלינו לפטור את חברנו מן המצוה המוטלת עליו ושלא יענש בגלל זה. וכדברי הרא"ש²⁹ "דין הוא

24. דף כ"ט, ע"א.

25. בד"ה אע"פ שיצא מוציא.

26. משנה תורה הלכות ברכות פרק א' הלכה י"ג.

27. שמות כ', ז.

28. דף ל"ג, ע"א.

29. במסכת ברכות בחידושו על דף כ', ע"ב.

שיפטור את אחרים דכל ישראל ערבים זה בזה... שערב הוא בעבורם ועליו להצילן מן העוון ולפטור אותן מן המצוות."

ה

גם בתחום מצוות לא תעשה באה הערבות ההדדית כלפי כל אחד מישראל לידי ביטוי בכך שעלינו להפריש את חברנו מן האיסור, ואם לא נפרישו מן האיסור גם אנו נענשים על עוון זה. ולא רק באבות ובנים נענשים הבנים בעוון אבותיהם, וכמו שכתוב³⁰ "פוקד עון אבות על בנים", אם הבנים אוֹחֲזִין מעשי אבותיהם בדיהם, אלא גם לגבי כל יהודי ויהודי, נענשים על מעשיו של הזולת אם הייתה לך האפשרות להפרישו מן האיסור ולא עשית כן, וכמו שכתוב³¹ "וכשלו איש באחיו", ודרשו חז"ל איש בעוון אחיו. והכי איתא במס' סנהדרין³² בסוגיה הדנה במקור מן התורה שקרובים פסולים לעדות. "מנחני מילי? דתייר 'לא יומתו אבות על בנים'³³ מה ת"ל, אם ללמד שלא יומתו אבות בעוון בנים ובנים בעוון אבות, הרי כבר נאמר³⁴ "איש בחטאו יומתו", אלא 'לא יומתו אבות על בנים' בעדות בנים, 'ובנים לא יומתו על אבות' בעדות אבות. ובנים בעוון אבות לא!! והכתיב 'פוקד עון אבות על בנים'! התם כשאוחזין מעשה אבותיהם בדיהם, כדתינא: "'ואף בעוונות אבותם אתם ימקו', כשאוחזין מעשה אבותיהם בדיהם. אתה אומר כשאוחזין, או אינו אלא כשאין אוֹחֲזִין, כשהוא אומר "איש בחטאו יומתו" הרי כשאין אוֹחֲזִין נאמר, ומה אני מקיים 'ואף בעוונות אבותם אתם ימקו', כשאוחזין מעשה אבותיהם בדיהם. ולא!! והכתיב 'וכשלו איש באחיו' איש בעוון אחיו, מלמד שכולם ערבים זה בזה? התם, שהיה בידם למחות ולא מיחו".

רואים אנו בסוגיה זו שיחסי הגומלין שבין אבות ובנים, שכתוצאה מהם מענישין את הבנים בעוון אבותיהם, אינם כה אדוקים כמו יחסי הגומלין שבין יהודי ליהודי. ביחסי אבות ובנים, הבנים נענשים רק כאשר "אוחזין מעשה אבותיהם בדיהם". שלמדו מאבותיהם עוונות מסויימים וחוטאים בהם, וכשנענשים על עוון עצמם מענישים אותם גם על עוון אבותיהם, וכדברי רש"י "כשאוחזין מעשה אבותיהם בדיהם, ונפרעין מהם עוונותיהם ועוון אבותיהם". אבל אם איש מעשה אבותיהם בדיהם, אין הבנים נענשים בגלל עוון אבותיהם. אבל ביחסים ובאחריות המוטלת על כל יהודי כלפי זולתו. מענישים על עוון הזולת אם היה בידך למחות בו ולא מחית, כלומר, גם אם אינך עושה כמעשיו, אתה נתפס בעונו ונענש על מעשה חברך³⁵, כיוון שהיה בידך להרחיקו מן העבירה, וזה נובע מהערבות הנלמדת מפסוק זה "וכשלו איש באחיו", איש בעוון אחיו מלמד שכולם ערבים זה בזה. ודימה זאת בעל "כלי יקר" בפירושו לתורה³⁶ על הפסוק "הוכח תוכיח את עמיתך", לערב להלוואה של חברו. וז"ל:

"וזה לפי שכל ישראל ערבים זה בעד זה. והמלוה לחבירו ונותן לו ערב, בזמן שהערב רואה שהלווה מפזר ממונו הוא מוכיחו מיראת הערבות פן יצטרך לשלם בעבורו. כך הערבות של כל ישראל גורם התוכחה, ואם אינו מקבלה אז נקי הוא ממנו. כי אין שורת הדין נותן שיסבול אחד בעד חבירו שאינו ברשותו. אך בדבר זה לבד נעשו ישראל ערבים, שבזמן שיש בידו למחות ואינו מוחה, אז דין הוא שיתפס בעבורו וישא עליו חטאו אם לא

30. שמות ל"ד, ז.

31. ויקרא כ"ו, לו.

32. דף כ"ז, ע"ב.

33. דברים כ"ד, טז.

34. ועין במס' שבת דף נ"ה, ע"א בעניין זה.

יוכחו. משל משלו בזה כמי שקודח בספינה תחתיו, צעקו עליו כל אנשי הספינה, מה זו אתה עושה, השיב להם, הלא תחתני אני קודח. אמרו לו אם יכנסו המים תחתך אז תטבע הספינה מכל וכל³⁴.

ב"תנא דבי אליהו" החמיר בעניין זה יותר בכך שהטיל את מיתתו של החוטא על מי שהיה בידו למחות בו ולא מחה, ועל כן הוא נענש. נמצא שסיבת מותו של החוטא תלויה בקולרו של חבירו שלא מנע אותו מלחטוא. וכך מובא ב"תנא דבי אליהו"³⁴: "כל מי שסיפק בידו למחות ולא מיחה, ולהחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר, כל הדמים הנשפכים בישראל אינם אלא על ידו שנאמר³⁵ יואתה בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני. באמרי לרשע מות תמות ולא דברת להזהיר רשע מדרכו הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש".

1

נמצא לפי זה שמצות קירוב רחוקים איננה מצוה ככל המצוות, וניתן לומר עליה שהיא מצוה שבין אדם לעמו. ואם מקובל בידנו שמצוות שבין אדם לחבירו חמורות ממצוות שבין אדם למקום, מפני שהעובר עבירה שבין אדם לחבירו, הוא עבר גם עבירה שבין אדם למקום, שהרי הקב"ה הוא שציווה אותנו על אותן מצוות שבין אדם לחבירו, ומי שחטא בתחום שבין אדם לחבירו חטא גם בינו לבין הקב"ה שציווה על כך. הרי שהחוטא במצוה שבין אדם לעמו, חוטא בשלושה: בין אדם למקום, בין אדם לחבירו ובין אדם לעמו.

הזהר הקדוש מפליג עוד יותר במצות קירוב רחוקים ואומר, שעל ידי מצות קירוב רחוקים כל העולם כולו מתקיים, העולם העליון והעולם התחתון ולא רק עם ישראל בלבד. וז"ל³⁶: "בוא וראה כל מי שאוחז ביד הרשע ומשתדל שיעזוב את דרך הרע, הוא מתעלה לדרגה כזו שאין אדם אחר יוכל להתעלות בה, וגורם להכניע את הסטרא אחרא. וגורם שיתקדש שם שמים, וגורם שכל העולם למעלה ולמטה מתקיים. ועל זה כתוב "בריתי היתה אתו החיים והשלום". וזוכה לראות בנים לבניו, וזוכה בעולם הזה ובעולם הבא".

גם בתלמוד הירושלמי הפליג בענשו של מי שאינו מקיים מצות קירוב רחוקים. וכך מובא בירושלמי³⁷ על הפסוק³⁸ "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אתם ואמר כל העם אמון" "וכי יש תורה נופלת... ר' אחא בשם רבי תנחום ברבי חייה (אומר) למד ולימד ושמר ועשה והיתה ספיקה בידו להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור". מפשטות דברי הירושלמי וכן מהמשך דבריו משמע שמדובר באדם בעל אמצעים כספיים שאע"פ שלמד ולימד ושמר ועשה את מה שכתוב בתורה, אבל לא תמך בממונו בלומדי תורה כדי שיוכלו ללמוד בשקט נפשי ובשלום, הרי זה בכלל ארור.

אבל מדברי הרמב"ן³⁹ משמע שמדובר במי שיכול לקרב את הרחוקים לקיום תורה ומצוות ואינו עושה כן הרי הוא בכלל "ארור אשר לא יקים את דברי התורה". וז"ל הרמב"ן: "אמר רבי אסי בשם רבי תנחום בר חייה למד ולימד ושמר ועשה והיה ספק בידו להחזיק

34. הובא בספר "חומת הדת" של החפץ חיים בסוף מאמר שני.

35. יחזקאל ל"ג, ז-ח.

36. הזהר הקדוש בפרשת תרומה ע"פ התרגום של בעל "הסולם".

37. מסכת סוטה פרק ז' הלכה ד'.

38. דברים כ"ז, כו.

39. בפירושו לתורה שם.

ולא החזיק הרי זה בכלל ארור. ידרשו בהקמה הזאת בית המלך והנשיאות שבידם להקים את התורה ביד המבטלים אותה. ואפילו היה הוא צדיק גמור במעשיו, והיה יכול להחזיק התורה ביד הרשעים המבטלים אותה הרי זה ארור⁴⁰.



מצות קירוב רחוקים כוללת את כלל ישראל כולו ללא יוצא מן הכלל. וכתב ה"חזון איש"⁴¹ בעניין זה ע"פ דברי הרמב"ם שאלה שהם רחוקים היום מן המצוות דינם כאנוסים וכתינוק שנשבה "ומצוין אנו להחיותו ואף לחלל עליו השבת בשביל הצלתו". והביא בשם "הגהות מיימוניות"⁴² שאסור לשנוא אותם. ויותר מזה כתב ה"חזון איש" בשם ה"חפץ חיים" בשם הגר"י מולין⁴³ "שמצוה לאהוב את הרשעים... והביא כן מתשובת מהר"ם לובלין כי אצלנו הוא קדם תוכחה שאין אנו יודעין להוכיח, ודיינין להו כאנוסים". כלומר, שאם היום הרחוקים מדרך התורה והמצוות אינם חוזרים למוטב, אין זו אשמתם אלא אשמתנו אנו, שאין אנו יודעים להוכיח ולקרב אותם. ועל זה ביסס ה"חזון איש" פסק הלכה שמי שרחוק מדרך התורה זוקק את אשת אחיו ליבוס ואין דינו כדין מומר, אלא הרי הוא כישראל גמור הזוקק את אשת אחיו ליבוס.

ומסיק ה"חזון איש": "ולכן אי אפשר לנו לדון בזה לפטור מן היבוס, וכן לענין שאר הלכות"... וכן כתב ה"חזון איש" בעניין ענישתם של המומרים⁴⁴, שאין היום בידינו להענישם, אלא להיפך עלינו לקרב אותם ולא להרחיקם, וז"ל: "וכיוון שכל עצמינו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת".

מדברי ה"חזון איש" עולה שלא די בכך שאין לדחות את הרחוקים אלא אף חובה עלינו לקשור אותם בעבותות האהבה ולקרב אותם אל דרך ה'. יותר מזה מובא גם בתשובות הגאונים⁴⁵, שגם אלה שאינם בגדר תינוקות שנשבו או אנוסים, אלא כופרים בתורת ה' ומבזים את מצוותיו, מן הראוי לקרבם ולא לדחותם. וז"ל הרמב"ם⁴⁶: "וגם כן אינו ראוי להרחיק מחללי שבתות ולמאוס אותם, אלא מקרבם ומזרזם לעשיית מצוות. וכבר פירשו רבותינו ז"ל שהפושע אם פשע ברצונו, כשיבוא לבית הכנסת להתפלל מקבלין אותו. ואין נוהגין בו מנהג בזיון. וסמכו על זה מדברי שלמה ע"ה שאמר⁴⁷ ילא יבוזו לגנבי וכו', אל יבוזו לפושעי ישראל שהם באים בסתר לגנוב מצוות".

מדברי תשובות הגאונים והרמב"ם למדים אנו עד כמה חייבין אנו בקירובם של הרחוקים מדרך ה', אף כאלה שיצאו לתרבות רעה, מחללי שבת ומועד, כופרים ומבזי מצוות, שיש פוסקים שסוברים לגבי חלק מהם שיצאו מכלל ישראל, קל וחומר לגבי כאלה שאינם שייכים לקבוצות אלה, והם רובו הגדול של הציבור שאינם שומרי מצוות. ויש

40. וכן משמע קצת מפירושו של "קרבן העדה" על הירושלמי שם שכתב בד"ה "להחזיק שאר העם שילמדו ולא החזיק ה"ז בכלל ארור".

41. בספר "חזון איש" על יורה דעה סימן ב' אות כ"ח.

42. בהלכות דעות פרק ו'.

43. הובא בספרו של החפץ חיים "אהבת חסד".

44. ב"חזון איש" שם אות ט"ז.

45. תשובות הגאונים שערי צדק ח"ג ש"ו סעיף י'.

46. באגרת השמד בסופה.

47. במשלי ו', ל.

להוכיח זאת מן הגמ' במסכת סנהדרין⁴⁸ בעניינו של עכן על הפסוק⁴⁹ "חטא ישראל" מובא שם בגמ' :

"אמר רבי אבא בר זבדא אע"פ שחטא ישראל הוא". וכתב שם רש"י בביאורו⁵⁰ : "מדלא אמר חטא העם (אלא חטא ישראל) עדיין שם קדושתו עליהם". ונחלקו המפרשים, אימתי ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא, האם דווקא בחטא כעין חטאו של עכן שחטא בחרם בלבד אבל ביתר המצוות כשר היה⁵¹ לכן ישראל הוא, כיוון שרק עוון זה בידו. אבל מי שעוונות רבים בידו ייתכן שלא אמרין לגביו "ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא". וכך כתב המהרשד"ם⁵² כדעה זו, וז"ל :

"ממקור שאנו לומדים שישראל כשר אע"פ שחטא שם קדושת ישראל עליו הוא מעכן, ועכן עצמו לא מצאנו לו עוון אחר רק שמעל בחרם, אמנם בשאר המצוות כשר היה. אם כן לא גמרינן דישראל שחטא שהוא ישראל, אלא כהאי גוונא דעכן, שלא חטא אלא בדבר אחד⁵³... אבל מי שמחלל שבת בפרהסיא ועובד ע"ז, שכל העובר על אחד מהם כעובר על כל התורה כולה, והוא ליה גוי גמור, אין שם ישראל עליו". או שנאמר שגם בעובר על עבירות חמורות שם ישראל עליו וכן משמע מהרמב"ם דלעיל ועוד פוסקים. ואכן דעת רוב הפוסקים שמחלל שבת שקידש – קידושו קידושין גמורין הם מדאורייתא. ואף המהרשד"ם שהוכיח גמ' דלעיל שרק בעוון אחד כמזלזל בחרם אמרין שם ישראל עליו, אבל במחלל שבת לא אמרין כן, כתב כן כדי להסביר את דעת האומר שמחלל שבת אין קידושו קידושין שלא יקשה עליו, ולכן ביאר גמרא זו גם לשיטתו שלא יקשה עליו. אבל כאמור רוב הפוסקים סוברים שמומר מחלל שבת קידושו קידושין מדאורייתא, וחייבים לקרבו לדרך ה' ולא לדחותו.

ח

שיקול נוסף שיש להביאו בחשבון כשאנו דנים בסוגיה זו של קירוב רחוקים הוא, שגם בקרב הציבור שומר תורה ומצוות יש דרגות שונות של קירבה אל ה', ואלה שאינם מושלמים הרי גם הם בבחינת רחוקים, נמצא שכולנו רחוקים מן השלימות האמיתית, וכולנו זקוקים לקירוב כל אחד ע"פ דרגתו. וכפי שכותב ר' אברהם בנו של הרמב"ם בעניין זה. וז"ל⁵⁴ :

"ועוד נאמר כי מי שהבין את סוד יום השבת ותכליתו, ומקיימו ע"י שהוגה ועוסק ביום השבת בבריאת העולם והתחדשותו, ונותן דעתו על מעשי בראשית. ומתחבר אל הקדושה הפנימית... הרי זה הולך בדרך הפנימית המיוחדת. ואמרנו "מיוחדת" כי זוהי מדרגה שלא כל שומר דת מגיע אליה... ואשר לדרך המיוחדת רחבים תחומיה עד מאוד ורחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב. ודרגות ההולכים בה רבות הן אפילו בדבר מצוה אחת ואפילו

48. דף מ"ד, ע"א.

49. יהושע ז', יא.

50. בסנהדרין שם בד"ה "חטא ישראל".

51. אמנם בגמ' שם מובא שעכן עבר גם על מצוות רבות אחרות, אך כנראה שזו דעת יחיד. ואלו דברי הגמ' בסנהדרין מ"ד, ע"א : "וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם גם לקחו מן החרם גם גנבו גם כחשו גם שמו בכליהם", אמר ר' אילעא משום ר' יהודה בר מספרתא מלמד שעבר עכן על חמישה חומשי תורה שנאמר חמישה "גם", אך כאמור יש אומרים שזו דעת יחיד.

52. בשו"ת מהרשד"ם אבן העזר סימן י'.

53. ועיין שם במהרשד"ם שכתב דהא דר' אילעא שאמר שעכן עבר על חמישה חומשי תורה אינה אלא אסמכתא בעלמא, וכן זו דעת יחיד.

54. המספיק לעובדי ה', בפרק ההליכה בחוקות התורה.

בפעם יחידה. משל לשלשה חסידי ישראל ששמרו שבת אחת, הראשון הוסיף על הדרך הכללית – שמירת השבת והימנעות מחלולה – דרך מיוחדת בחושיבו על תכלית השבת ובהתבוננו אל בריאת העולם התבוננות כללית כי השמים והארץ וכל צבאם נבראו בששת ימים. ולא היה שם כל קדמון ראשון זולת הבורא יתעלה ויתגדל אשר נתן לנו את השבת. והשני נתן דעתו על כל מה שחשב הראשון, ונוסף על כך התבונן בכללות העולם ובמה שניתן לו להבחין מתוך פרטיו החל מטבור הארץ וכלה בהיקפו של גלגל השמים, והתבונן אל חכמת הבורא יתעלה בבריאת עולמו. והשלישי דרכו המיוחדת בכך שהתבונן בכל מה שהתבונן השני, ונוסף על אלה העמיק חקר והגות עד שנתעלה למעלת הקדושה האמיתית, ושמח בעושהו על שהאיר לו בזיו השכינה להגות בו ולהיווכח בגדולתו מתוך גדולת מעשיו... וממעט בכל מה שמתיש את הזיקה הזאת... ונמנע משיחה שאיננה ממין הענין ואין צריך לומר משיחה בטלה, ובסוף דרכו השיג בפנימיותו יראת ה' ואהבת שמים ותשוקת אל חי. אין ספק כי גדול ורב ההבדל בין דרך השלישי בשמירת השבת ובין דרך השני. וכן רב ההבדל בין דרך השני והראשון.

כעין דברי ר' אברהם בנו של הרמב"ם כתב גם הרמח"ל⁵⁵ וז"ל: "הנה האדם עושה מעשיו, ולמעשים האלה יש תולדות... ועם כל זה לא כל בני האדם שוים, ולא כל המעשים שוים.. וימצאו שני בני אדם על שולחן אחד, ידברו, יאכלו וישתו, ותולדות מעשי האחד יתעלו עד רום שמי שמים, ותולדות מעשי האחר לא יתעלו. ואביא לך ראייה ברורה, יונתן בן עוזיאל יושב ולומד וכל עוף הפורח עליו מיד נשרף⁵⁶, ואחרים לאלפים ולרבות יושבים ולומדים ולא יהיה להם כן. וזה מצד הפועל ומצד הנפעל, כי לא ידמו מעשי אחד מעמי הארץ למעשי אחד מן בעלי התורה, ולא מעשי בעל התורה עצמו שאינו מקודש במעשיו למעשי המקודש ממנו. ולא מעשי המקודש למעשי המקודש יותר מן השרידים אשר ה' קורא, וכן על דרך זה עד משה רבינו ע"ה".

נמצא לפי זה שמצות קירוב רחוקים חלה על כל אחד מישראל ויש בה הדדיות, כשם שהמקרב חייב לקרב את הרחוקים לעבודת ה', כך חייב גם הוא להתקרב לעבודת ה' לדרגה גבוהה יותר מדרגתו הנוכחית, וחלה חובה על אלה שדרגתם גבוהה לקרב כאלה שדרגתם נמוכה משלהם, כדי שגם הם יעלו לדרגה גבוהה יותר. כ"כ אנו רואים שיש דרגות שונות בכל דבר ודבר ובכל מצוה ומצוה, והשאיפה היא להגיע לדרגות הנעלות והגבוהות, וכל עוד לא הגיע האדם לדרגה הגבוהה ביותר הרי הוא בבחינת רחוק שזקוק לקירוב. יש לזכור כי כל יהודי ע"פ שורש נשמתו מסוגל להגיע לדרגות הגבוהות ביותר, וכפי שכונת הרמח"ל⁵⁵:

"והנה עוד ענין עיקרי אודיעך, והוא שיש לכנסת ישראל שורש של קדושה שהיא כללית לכל האומה הקדושה מצד היותם ישראל, ואפילו לרעים שבהם שהרי אמרו חז"ל. 'אף על פי שחטא ישראל הוא', ואע"פ שדבר זה מושרש בעניינים גבוהים מאוד, בהיות ישראל משתלשלים ממנו יתברך כמו שאמר הכתוב⁵⁷. 'חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו'".

ט

עד כמה חשוב וגדול עניין זה של קירוב רחוקים, שכל עוד לא זכה האדם לקרוא בשם ה' ולקרב רחוקים ע"י קריאה זו. אין בכוח זכויותיו להגן עליו ומגינים עליו מן השמים רק

55. דעת תבונות סימן קכ"ו.

56. מסכת סוכה דף כ"ח, ע"א.

57. איכה ג', כד.

בזכויותיהם של אחרים, אבל אם הוא קורא בשם ה' ומקרב רחוקים, תולים לו בזכות עצמו. זאת אנו לומדים מפסוקים מפורשים בתורה. בתקופת הרעב בימי יצחק אבינו נגלה ה' אל יצחק ואמר לו⁵⁸: "אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אומר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך, והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל והתברכו בזרעך כל גוי הארץ. עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמתי מצותי חקותי ותורותי". לכאורה הדבר תמוה מאוד. הקב"ה מבטיח את הארץ וברכת הזרע ליצחק אבינו שמסר נפשו לעקידה ובזכותו אנו נושאים תפילותינו בפני בורא עולם בימים הנוראים ואומרים "ועקידת יצחק היום לזרעו ברחמים תזכור", זכה להבטחות אלה בזכותו של אברהם אבינו ולא בזכות עצמו, וכמו שאמר לו הקב"ה "עקב אשר שמע אברהם בקולי", וזה תמוה מדוע הקב"ה לא תלה לו בזכות עצמו אלא בזכות אחרים?

עונה על כך הספורנו על אתר, וז"ל: "הנה ליצחק תלה בזכות אחרים עתה, וכן למטה באומרו והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, ולא כן אמר ליעקב כל שכן לאברהם, וזה היה קודם שהתעורר יצחק לקרוא בשם ה'. אבל אחר שקרא בשם ה' נאמר ואבימלך הלך אליו מגרר, ואמרו ראה ראינו כי היה ה' עמך אתה עתה ברוך ה'. ולא מצאוהו עוד תלאות מקנאים ודברי ריבות כאשר בראשונה. אמנם ליעקב לא תלה בזכות אחרים כלל, כי הוא אמנם מנעוריו יושב אוהלים ללמוד וללמד דעת את העם, בפרט באהלי שם ועבר ששם עלה כל מבקש ה' בלי ספק". היוצא מדברי הספורנו הוא, שכל עוד יצחק אבינו לא קרא בשם ה' ולא קירב רחוקים לעבודת ה', לא עמדו לו זכויותיו העצמיות, וכל ההבטחות היו בזכות אברהם אבינו שכבר זכה לקירוב רחוקים, וכמו שכתוב אצל אברהם⁵⁹: "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברהם בשם ה'".

מציין עוד הספורנו שגם אצל יעקב אבינו לא תלו לו בזכות אחרים אלא בזכות עצמו, כיוון שזכה לקרוא בשם ה' ולקרב רחוקים כבר מנעוריו. והיכן מצאנו שקירב רחוקים כבר מנעוריו, מציין הספורנו, כיוון שהיה יושב באהלי שם ועבר, שלשם היו באים כל מבקשי ה', ויעקב למד ולימד דעת את העם, בכך הוא קרא בשם ה' וקירב רחוקים לעבודת ה'.

גם אצל אברהם אבינו עצמו מצאנו שזכה לחיבה יתירה ולקרבה מיוחדת לקב"ה רק לאחר שקירב רחוקים ע"י תורתו ולא קודם לכן. וכדברי רש"י על הפסוק⁶⁰: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". וכתב שם רש"י: "כי ידעתיו, לשון חיבה... שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו, למען אשר יצוה, לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי". אי"כ זוכה אברהם לחיבה ולקרבת ה' רק לאחר שקירב אחרים, וצוה את בניו אחריו, ובניו, אלו כל בני העולם שבאו אחריו.

וכך מתאר הרמב"ם⁶¹ את קירוב הרחוקים שנעשה ע"י אבות האומה אברהם, יצחק ויעקב: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה... ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר... כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן... ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו... והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ

58. בראשית כ"ו, ב-ה.

59. שם י"ג, ד.

60. שם י"ח, יט.

61. משנה תורה הלכות עבודת כוכבים פרק א' הלכה א-ג.

כנען והוא קורא שנאמר⁶² 'ויקרא שם בשם ה' אל עולם'. וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו, היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת, עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם, ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו. וישב יצחק מלמד ומזהיר. ויצחק הודיע ליעקב ומינהו וישב מלמד ומחזיק כל הנלוים אליו. ויעקב אבינו למד בניו כולם, והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בשיבה ללמד דרך ה' ולשמור מצות אברהם. וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא תשכח הלימוד, והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם, ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה'".

נמצא שמצות קירוב רחוקים החלה מאברהם ועוברת במסורת מדור לדור כהמשך למסורת שהועברה מאברהם ליצחק ומיצחק ליעקב ומיעקב לבניו אחריו וכן הלאה.

קירוב רחוקים נעשה ע"י אבות האומה ושבטי יה ע"י לימוד תורה כפי שמתואר ע"י הרמב"ם. הגמרא במסכת סוטה⁶³ מתארת גם דרכים נוספות לקירוב רחוקים שנעשו ע"י אברהם אבינו. וכך מובא במס' סוטה על הפסוק⁶⁴ "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם": "אמר ריש לקיש מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים. ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר פרדס וחד אמר פונדק... ויקרא שם בשם ה' אל עולם, אמר ריש לקיש אל תיקרי ויקרא אלא ויקריא, מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד, לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו, אמר להם וכי משלי אכלתם, משל אלהי עולם אכלתם, הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם".

נמצא לפי זה שמצות קירוב רחוקים קדמה למתן תורה, ואם המסורת של ההעברה מדור לדור החלה מאז מתן תורה, וכדברי המשנה⁶⁴ "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". הרי שהמסורת של ההעברה מדור לדור במצות קירוב רחוקים החלה כבר מימי אבות האומה ומעוגנת במצוות התורה וכפי שהוכחנו לעיל.



נדון עתה באחריות לקיום מצוות שיש לכל אחד כלפי חבריו, כפי שבאה לידי ביטוי בכלל "כל ישראל ערביין זה בזה", ותחילה נדון בשאלה האם חייב אדם להוציא ממון משלו כדי להפריש חבריו מאיסור. לכאורה מסוגית הגמ' במס' סנהדרין⁶⁵. דאיתא התם: "מניין לרואה את חבריו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באים עליו שהוא חייב להצילו ת"ל⁶⁶ 'לא תעמוד על דם רעך', והא מהכא נפקא, מהתם נפקא⁶⁷ אבדת גופו מניין ת"ל⁶⁸ 'והשבותו לו'. אי מהתם הוה אמינא ה"מ בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא, קמ"ל". וכתב רש"י: "קמ"ל לא תעמוד על דם רעך, לא תעמוד על עצמך משמע, אלא חזור על כל צדדיך שלא יאבד דם רעך".

62. בראשית כ"א, לג.

63. דף י' ע"א, וע"ב.

64. במס' אבות פרק א' משנה א'.

65. דף ע"ג, ע"א.

66. ויקרא י"ט, טז.

67. מס' בבא קמא פ"א ע"ב.

68. דברים כ"ב, ב.

מסוגיה זו אנו למדים שאף בעניין הצלת חבירו ממיתה נצרכנו לפסוק מיוחד ממנו אנו למדים שחייב להוציא מכספו כדי להציל את חבירו. ולולי פסוק מיוחד זה "לא תעמוד על דם רעך" היינו אומרים שחייב אדם להציל בגופו את חבירו אבל לא בממונו, לכן פסוק זה בא ללמד שחייב אדם להוציא הוצאות כספיות כדי להציל את חבירו. לפי זה, לא חייב אדם להוציא כסף כדי למנוע חבירו מאיסור בקל וחומר, שאם בהצלת נפשו שזה ענין של פיקוח נפש לולי הפסוק המיוחד לא היינו מחייבים הוצאה כספית ק"ו להפרישו מאיסור לאו או עשה.

אך לאחר עיון נראה לדחות ראייה זו ע"פ הסברו של הר"ן בחידושו לסוגיה זו. ואלו דברי הר"ן: "ואם תאמר וכיון שמצוה הוא להרוג הרודף כדי שיציל הנרדף, למה לי קרא דלא תעמוד על דם רעך, פשיטא דהוא מצוה לטרוח בהצלתו כגון טובע בנהר או ליסטים באים עליו. וי"ל דמקרא דניתן להצילו בנפשו לא שמעינן אלא במי שברור לו כשמש שהוא רוצה להרגו, ובכח"ג במי שברור לו כשמש שיטבע בנהר אם לא יצילוהו הוא דמחייב להצילו, אבל על ספק לא שמעינן מידי, משום הכי אתא קרא דלא תעמוד על דם רעך לומר שהוא מצוה לטרוח בו אף על הספק".

לפי זה אפשר לומר, דהא דאינו חייב להוציא ממון משלו כדי להפריש את חבירו מן האיסור, דווקא אם ספק לו אם חבירו יעבור איסור או לא, אבל אם ודאי אצלו שחבירו יעבור איסור יהיה חייב להפרישו מן האיסור אף אם זה כרוך בהוצאה כספית. אבל ראיתי בשו"ת מהרי"י⁶⁹, שהביא הוכחה זו ממס' סנהדרין, משמע שלדעתו אין לחייב אדם להוציא כספים משלו כדי להפריש את חבירו מאיסור. אבל יש אחרונים המשווים דין זה לפדיון שבויים שעל זה נפסק להלכה⁷⁰, שמוצאין לפדיון שבויים עד כדי דמיהם, ומשמע מזה שהוצאה כספית כן חייב להוציא, ואולי עד כדי חומש נכסיו וכפי שחייב להוציא עבור מצות עשה שהיא מצוה עוברת וכפי שפסק הרמ"א⁷¹: "ומי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת אין צריך לבזבז עליה הון רב וכמו שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש אפילו מצוה עוברת".

אבל כאמור לדעת מהרי"י אין אדם חייב להוציא הוצאה כספית כל שהיא כדי להפריש חבירו מאיסור, וכפי שהוא סיים בעצמו וכתב שאין לומר שמקצת ממנו הוא חייב להוציא שהרי אין שיעור לדבר. אמנם כדי שאדם בעצמו לא יעבור על איסור לא תעשה חייב להוציא כל רכושו, וכמו שכתב שם⁷² הרמ"א: "ודוקא מצות עשה, אבל לא תעשה יתן כל ממנו קודם שיעבור". אך כאמור האחרונים התלבטו בעניין זה ולא הכריעו⁷³.

ונראה לעני"ד להוכיח מדברי הרשב"א בחידושו למס' יבמות⁷⁴ שכתב: "...אלא הרי הוא ככהן אצל מת מצוה, כשאין אחרים רוצים לקבור אלא בשכר, שאין אתה מחייב את הכהן לשכור ושלא יטמא, אלא מטמא הוא ואין צריך לשכור". רואים מכאן במת מצוה שחייב הכהן לקבורו ולהטמא לו וכדילפינן מקרא שהכהן מטמא למת מצוה, שאם יש אחרים שיכולים לקבורו אין זה מת מצוה ואסור לכהן ליטמא לו, ואם האחרים דורשים ממנו שכר כדי לקבורו אין הכהן חייב להוציא מכספו כדי שהם יקבורו והוא לא יצטרך להטמא לו, אלא יעסוק בו בעצמו ויטמא לו ולא ישכור אותם. וכן פסק הרמ"א בהגה על דברי מרן המחבר⁷⁴: "איזהו מת מצוה שמצאו בדרך או בעיר של עובדי כוכבים ואין לו

69. סימן קנ"ז.

70. מס' גיטין.

71. שו"ע או"ח סימן תרנ"ו סעיף א'.

72. ועיין בשו"ת י"ד אליהו בכללים כלל ל' סעיף קטן ג'.

73. דף פ"ט, ע"ב.

74. שו"ע יורה דעה סימן שע"ד סעיף ג'.

קוברים, וממקום שמצאו אינו יכול לקרות ישראל שיענהו ויבוא ליטפל בו ולקבורו, אסור לו לזוז משם ולהניח את המת אפילו לילך לעיר להביא קוברים, אלא יטמא עצמו ויקברנו. אבל אם היו ישראל קרובים למקום המת שהמוצא את המת קורא אותם והם עונים לו ובאים לקבורו, אין זה מת מצוה שיטמא עליו הכהן, אלא קורא אותם והם קוברים". והוסיף הרמ"א בהגה על דברי המחבר: "יש אומרים אם אינו מוצא שיקברוהו רק בשכר, אינו חייב לשכור משלו אלא מטמא אם ירצה". וזה כאמור ע"פ שיטת הרשב"א דלעיל. עכ"פ רואים אנו מכאן שאין הכהן חייב להוציא הוצאות כספיות משלו כדי שתתקיים מצות קבורת מת מצוה, ואף שבגלל זה יצטרך להטמא בעצמו, יכול להטמא למת מצוה למרות איסור טומאה שחל על הכהן, ולא יוציא כסף משלו. קל וחומר למצוה אחרת שאין לחייב אדם להוציא כסף משלו כדי שחבירו לא יעבור על איסור⁷⁵.

יא

בעניין להפריש חבירו מאיסור חמור ע"י זה שהוא עצמו יעשה איסור קל, מצאנו בזה מחלוקת תנאים רבן שמעון בן גמליאל ורבי בנו במס' עירובין⁷⁶ והכי איתא התם: "תניא, האומר לחבירו צא ולקט לך תאנים מתאנתי אוכל מהן עראי ומעשרן ודאי. מלא לך כלכלה זו תאנים מתאנתי אוכל מהן עראי ומעשרן דמאי בד"א בעם הארץ אבל בחבר אוכל ואינו צריך לעשר דברי רבי, רבן שמעון בן גמליאל אומר בד"א בעם הארץ אבל בחבר אינו אוכל עד שיעשר לפי שלא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף. אמר רבי נראין דברי מדברי אבא מוטב שיחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף ולא יאכילו לעם הארץ טבלים". והגמ' שם ביארה את מחלוקתם של רבי ורשב"ג האם מוטב שהחבר יעשה איסור קל כדי למנוע מעם הארץ לעשות איסור חמור. וכך מובא בגמ': "במאי קא מפלגי רבי סבר ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה. ורשב"ג סבר ניחא ליה לחבר דלעבד עם הארץ איסורא רבה ואיהו אפילו איסורא קלילא לא ליעבד". והקשו שם התוס' על רבי מסוגיית הגמ' במס' שבת⁷⁷ בעניין הדביק פת בתנור, שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, כלומר, אין אומרים לאדם לחטוא חטא קל ברדיית הפת שהוא איסור מדבריהם כדי להציל את חבירו מאיסור חמור של איסור אפיה בשבת שהוא איסור תורה. ותירצו התוס'⁷⁸ שבמעשרות שאני, כיוון שהוא גורם לו לעבור על האיסור, לכן עדיף שהוא יעשה איסור קל של הפרשת מעשרות שלא מן המוקף, כדי למנוע את עם הארץ מלעבור על איסור חמור של אכילת טבל. אבל אם האיסור הקל לא נגרם על ידו, אין אומרים לו חטא באיסור קל כדי שחברך ינצל מאיסור חמור⁷⁹, לכן ברדיית הפת שאין האיסור נגרם על ידו, אין אומרים לו חטא באיסור קל של רדיית הפת כדי שחברך ינצל מאיסור חמור של אפיה בשבת.

75. ועיין בשו"ת "דברי מלכיאלי" חלק א' סימן כ"ח שדן בחולה מסוכן שצריך להאכילו מאכל כל שהוא ואין לפניהם אלא מאכל אסור, האם חייבים אנשים אחרים להוציא מכספם כדי להאכילו מאכל של היתר במקום האיסור. ופסק שם שמעיקר הדין אינם חייבים, כיוון שפיקוח נפש דוחה את המצוות כולן מותר לו לאכול איסור זה, ואין על אחרים חובה לאפרושי מאיסורא תמורת הוצאה כספית משלהם.

76. דף ל"ב, ע"א וע"ב.

77. דף ד', ע"א.

78. בעירובין בד"ה "ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה". ותוס' בשבת שם בד"ה "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך".

79. ועיין ברמב"ם הלכות מעשר פרק י' הלכה י' ובנושאי כלים שם.

לפי זה גם בעניינינו אין אומרים לאדם חטא באיסור קל כדי להפריש את חבירו מאיסור חמור. אך יש לעיין האם זה דוקא באיסור שצריך לעשותו בקום ועשה כמו רדיית הפת, אבל איסור שעשייתו היא בשב ואל תעשה, ייתכן שבזה יש לומר לאדם לחטוא באיסור קל שעבירתו בשב ואל תעשה כדי למנוע חבירו מאיסור חמור. כ"כ יש לדון האם יש הבדל בין עשיית איסור קל כדי להפריש חבירו מאיסור חמור, לבין עשיית איסור קל כדי לזכות חבירו בעשיית מצוה.

לכאורה יש להוכיח עניין זה מהמעשה דר' אליעזר⁸⁰, שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה מתפללים, עמד ושיחרר עבדו כדי להשלים מנין, ולמרות שעובר בזה על האיסור "לעולם בהם תעבדו"⁸¹, אומרת הגמ' "לדבר מצוה שאני". הרי לנו שאפשר לעבור על איסור כדי לזכות אחרים במצוה. אלא שמכאן אין ראייה כל כך, שהרי בזה הוא מוכה גם את עצמו במצוה ולא רק אחרים, או כפי שהגמ' שם ענתה על השאלה, והרי זו מצוה הבאה בעבירה, ותיצרה "מצוה דרבים שאני", ועל כן אין להוכיח מכאן על מצוה דיחיד. או שמא האיסור של "לעולם בהם תעבדו" אינו כל כך חמור, ואין ללמוד ממנו לגבי איסורים אחרים. שהרי מצאנו בסוגיה אחרת במס' גיטין⁸² בחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו לשחרר אותו כדי שיוכל לקיים מצות פריה ורביה, למרות שרבו עובר על האיסור של לעולם בהם תעבדו.

כמו כן מצאנו שחכמים כפו את האדון לשחרר שפחתו שהייתה חציה שפחה וחציה בת חורין שנהגו בה מנהג הפקר כדי למנוע אותה מן האיסור. ואלו דברי הגמ'⁸³: "מעשה באשה אחת שחציה שפחה וחציה בת חורין וכפו את רבה ועשאה בת חורין... אמר רב נחמן מנהג הפקר נהגו בה". הרי לנו מפורש כופין אדם לעבור על איסור "לעולם בהם תעבדו" כדי למנוע משפחתו להיות מופקרת לזנות.

ואכן הריטב"א על הסוגיה בעירובין שם הקשה מסוגיות אלו, וכתב במפורש דעשה זה של לעולם בהם תעבדו קל יותר מאיסורים אחרים. וז"ל הריטב"א: "וי"ל דעשה דלעולם בהם תעבדו קיל טובא דאפילו למלויי בי עשרה שרינן ליה". ואלבא דאמת קשה להשוות בין איסור לאיסור ובין מצוה למצוה, וכפי שהריטב"א שם מקשה מהברייתא שהובאה בסוף עירובין⁸⁴: "דתניא כהן שעלתה בו יבלת, חבירו חותכה לו בשיניו", הרי שמותר לאדם לחטוא באיסור קל של שבות דשבת, שהרי חותכה בשיניו ולא בכלי, כדי שהכהן יוכל לעבוד עבודה במקדש ולקיים מצוה על ידי זה. ותיירץ שם הריטב"א "וי"ל דתקון כהנים לעמוד לשרת בשם ה' שאני". או כפי שאחרים רוצים לומר שזה נחשב כמצוה דרבים. כלומר, כיוון שע"י עשיית איסור קל זה שיעשה יאפשר לכהן לעשות עבודה במקדש, שונה מעשיית איסור קל כדי להפריש חבירו מאיסור חמור יותר. או שמא כוונת הריטב"א שעבודה בבית המקדש זו מצוה מיוחדת כיוון שעל ידה עומדים לשרת לפני ה', אבל במצוה אחרת ייתכן שלא נתיר לאחד לעבור על איסור קל כדי שחבירו יקיים מצוה כל שהיא.

ה"נודע ביהודה" נשאל בענין כעין זה אם כדאי לאחר זמן תחילת התפילה בבית הכנסת כדי לאפשר לזקנים שקשה להם לקום מוקדם להתפלל בציבור, למרות שבגלל זה יצטרכו לקרוא קריאת שמע שלא בזמנה או לא. והשיב שלא לאחר זמן ק"ש כדי לאפשר לזקנים

80. מס' ברכות דף מ"ז, ע"ב.

81. ויקרא כ"ה.

82. דף מ"א, ע"ב.

83. במס' גיטין דף מ"ג, ע"ב.

84. בדף ק"ג, ע"ב.

להתפלל בציבור, שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. וז"ל ה"נודע ביהודה"⁸⁵:
 "מה ששאל איזה עדיף בימי הקיץ אם להתאחר בקריאה לבית הכנסת כדי שיוכלו
 הזקנים גם כן לבוא אף שמששים עד אחר זמן ק"ש, אי עדיף להשכים בזמנו ויודחו
 הזקנים לגמרי לקרוא ולהתפלל ביחיד. אני תמה, וכי אומרים לאדם חטא שיזכה חברך,
 והמקדים וזריז משובח ומתאחר פושע הוא".

העולה מדבריו שגם לזכות אחר במצוה אין אומרים לאדם חטא קל כדי לזכות
 חברו בעשיית מצוה, ולא רק במפרישו מן האיסור אין אומרים כן.

אבל הרא"ם⁸⁶ כתב שיש לחלק בין הצלה מעבירה, שאין אומרים לאדם חטא כדי
 שיזכה חברך, וכדברי הגמ' בשבת שלא התירו לאחר לרדות את הפת כדי להציל חברו
 מאיסור שבת דאורייתא, מפני שבהצלה מן החטא הוא עצמו אינו זוכה בשום מצוה בזה
 שעובר על שבות דרבנן. אבל אם על ידי זה שיעבור על איסור שבות מזכה את חברו ואת
 עצמו במצוה, יש להתיר זאת. והסיק זאת הרא"ם מהא דהתירו להתעסק עם הקטנים כדי
 שילמדו לתקוע בשופר ואפילו בשבת, מטעם מצות חינוך, ואע"פ שאין אומרים לאדם
 חטא כדי שיזכה חברך, א"כ איך מותר לו לעבור על שבות דרבנן שאסרו לתקוע בשבת כדי
 ללמד את חברו לתקוע, מכאן הסיק הרא"ם שבגלל שהוא עצמו זוכה במצות חינוך בנוסף
 לזה שמזכה את חברו בלימוד התקיעות, יש להתיר לו לעשות איסור קל, וזאת מטעם שכל
 ישראל ערבים זה בזה.

יב

בכלל הערבות של זיכוי אחרים בקיום מצוות, יש לדון במקום שיש באפשרותו של אחד
 לעשות מצוה בשלמותה וחבירו נמנע ממנו לקיים את המצוה אפילו באופן חלקי, האם
 הוא חייב לאפשר לחבירו קיום המצוה לפחות באופן חלקי על חשבון עשיית המצוה על ידו
 בשלמות, ונמצא ששניהם יקיימו את המצוה באופן חלקי, או שאין עליו חובה כזו מצד כל
 ישראל ערבים זה בזה כיון שמפסיד ע"י זה חלק במצוה.

בחלכות חנוכה⁸⁷ פסק המחבר שבליילה הראשון מדליק נר אחד ומכאן ואילך מוסיף
 והולך נר נוסף לכל לילה עד שבליילה האחרון מדליק שמונה נרות. וכתב על כך ה"מגן
 אברהם" וז"ל: "ואם יש לו שמן בצמצום ולחבירו אין לו כלל, מוטב שידליק בכל לילה
 אחד ויתן גם לחבירו, דהא מדינא אין צריך אלא אחד". יוצא מדברי המג"א שעדיף
 שחבירו יקיים אף הוא מצות הדלקת נר חנוכה על חשבון קיום המצוה שלו בהידור, מאשר
 שהוא יקיים את המצוה בהידור וחבירו לא יקיים כלל. אך לכאורה נראה שאין לדמות
 מקרה זה דנר חנוכה למצוות אחרות. דבמצות נר חנוכה, הנרות הנוספים שמוסיפים מידי
 יום ביומו הם בכלל מצות הידור, ואינם מעיקר הדין של המצוה, ולכן אפשר לומר שדווקא
 על ההידור חייב אדם לוותר כדי שחבירו יקיים את המצוה, וזו החובה הכלולה בדין
 ערבות, אבל במצוה אחרת שהויתור שלו הוא בחלק מן המצוה ולא במצות הידור, יתכן
 שאין שום חובה על חבירו לוותר כדי שחבירו יזכה במצוה.

ואכן יש אחרונים שהסתפקו בעניין זה והניחו הדבר בצריך עיון. בשו"ת "מחנה
 חיים"⁸⁸ דן במי שיש לו שני כזיתים של מצה ולחבירו אין מצה כלל האם עדיף שיאכל הוא

85. מהדורא קמא חלק אורח חיים שאלה ג'.

86. בתוספות הסמ"ג הלכות שופר דף נ"ד, ע"ב.

87. אורח חיים סימן תרע"א סעיף ב' ובמגן אברהם ס"ק א'.

88. מחנה חיים קמא סימן כ"ט.

כזית אחד ויתן לחבירו כזית אחד כדי שיקיים גם הוא מצות אכילת מצה, אע"פ שלא יוכל אחי"כ לקיים מצות אפיקומן או כורך או שמא עדיף שיקיים הוא המצוה בשלימות ונשאר שם בצריך עיון.

ונראה להוכיח מדברי ה"מגן אברהם" בהלכות לולב דצריך אדם לזכות חבירו במצוה אף על חשבון קיום המצוה על ידו בשלימות. דברי המג"א מתייחסים לדברי הרמ"א שכתב⁸⁹: "וכל אדם ישתדל ויהא זריז במצוה לקנות לו אתרוג ולולב לבד כדי לקיים המצוה כתקנה". וכתב על כך המג"א: "אדם שיש לו אתרוג מיוחד, ובעיר אחרת אין להם כלל, מוטב שישלחו לשם והוא יברך על של הקהל". הרי שעדיף לזכות גם אחרים בקיום מצוה, מאשר המצוה תתקיים על ידו בשלמות. ושם גם מכאן אין ראיה, דאפשר דמצוה דרבים שאני, ולכן כדי לזכות את הרבים ייתכן שעליו לוותר ולאפשר לרבים לקיים גם הם את המצוה, אבל במצוה דיחיד יתכן שאין עליו חובת הוויתור ויקיים הוא את המצוה בשלמות ולא יתן לחבירו. וכך משמע מדברי שו"ת "בית יעקב"⁹⁰ שכתב, ביחיד הדר בכפר ואין לו אתרוג, אין לאחר לשלוח לו את אתרוגו והוא יצא ידי חובה באתרוגו של הקהל, אבל לרבים ראוי לשלוח. אבל ה"אליה רבה"⁹¹ כתב שאף ליחיד ראוי לשלוח את האתרוג שלו, והוא יצא ידי חובה באתרוג של הקהל⁹².

כל זה אמור כאשר המצוה מתקיימת על ידו וגם חבירו מקיים את המצוה, אבל אם הוויתור שלו לטובת חבירו יגרום לכך שהוא עצמו לא יקיים את המצוה כלל, נראה שאין לו לוותר על המצוה לטובת חבירו. ראיה לכך מסוגיית הגמ' בבבא מציעא⁹³ דאיתא התם: "שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים. ואם שותה אחד מהם מגיע לשוב, דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חבירו. עד שבא ר' עקיבא ולימד 'וחי אחיך עמך'⁹⁴ חייך קודמין לחיי חברך". והלכה כר"ע.

לפי ר"ע, שחיי הגשמיים של אדם קודמין לחיי חבירו ע"פ דרשת הפסוק "וחי אחיך עמך", חייך קודמין לשל חברך, יש לומר שגם לגבי קיום מצוה, חייך קודמין לשל חברך ומצוה שבאה לידי של אדם וניתן לקיימה או על ידו או על ידי חברו, כגון מי שיש לו כזית מצה אחד בלבד לליל הסדר ואם יתנו לחבירו כדי לקיים מצות אכילת מצה, לא יוכל הוא בעצמו לקיים את המצוה, נראה ש"חייך קודמין" גם לענין קיום מצוה, ויקיים הוא את המצוה ולא חבירו.

אמנם בדיון זה דרי' עקיבא יש שכתבו⁹⁵, דהא דאמר ר' עקיבא "חייך קודמין לשל חברך" היינו שאינו חייב להעדיף את חבירו על פניו, אבל הוא רשאי להעדיף את חבירו אם רצונו בכך ולא מונעים זאת ממנו מדין "חייך קודמין", אבל נראה לומר דלא אמרו כן אלא במקרה של קיתון של מים, שאם רוצה להציל את חיי חבירו על חשבון חיינו הוא רשאי ואין מונעין אותו מלעשות כן. אבל בענין קיום מצוות משמע מדברי מרן החיד"א דאין לאדם

89. באו"ח סימן תרנ"ח סעיף ט' ובמגן אברהם ס"ק י"ב.

90. סימן קי"ד.

91. בהלכות לולב סימן תרנ"ח בסוף הסימן.

92. ועין ב"מחצית השקל" על השו"ע סימן תרנ"ח שכתב על דברי המג"א "ובזמן הזה דרוב פעמים אחר עבור איזה ימים מהחג ע"י רוב משמוש בני אדם אתרוג של הקהל מתקלקל, אפשר שאינו צריך לשלוח לחבירו אתרוג שלו". וכן הביאו גם בעל ה"משנה ברורה" להלכה שם ס"ק מ"ב. משמע שלדבריו, אם המצוה שלו עלולה להפגע אין הוא מחוייב לפגוע במצותו כדי שחבירו יקיים את המצוה.

93. דף ס"ב, ע"א.

94. ויקרא כ"ה.

95. עין שו"ת "יד אליהו" סימן מ"ג שכתב כן.

לוותר על המצוה בשביל חבריו. וז"ל החיד"א⁹⁶: "וכיוצא בזה כתב הרב ישיירי כנסת הגדולה"⁹⁷ במי שהעלה בדמים לולב הקנוי לרב, ואמרו לו דלא היה ראוי לו להעלותו משום כבוד הרב, והשיב, הרב גדול כבודו, אבל במצוה אשר ציוונו ה' אין חולקין כבוד לרב, דיותר קרוב אדם אצל עצמו לעשות המצוה, ושבחוהו רבנן, הרי דבמצוות יד הכל שוין".

משמע מדברי "כנסת הגדולה" והחיד"א שאע"פ שבעניינים מסויימים כגון לכבדו וכדו' חולקין כבוד לרב, אבל בעניין קיום מצוה אין עליו חובה להעדיף את רבו וכ"ש את חבריו, ומשמע דאף אינו רשאי לעשות כן, מפני שע"י הויתור שלו נראה שכאילו הוא מזלזל במצוה.

וכן כתב הש"ך במפורש דאין לאדם לוותר על המצוה בשביל ליתנה לאחר. וז"ל⁹⁸: "ומדברי הרא"ש שהבאתי מוכח דמי שהוא מוהל אינו רשאי ליתן את בנו לאחר למולו וחייב הוא בעצמו למולו... וכתבתי זה לפי שראיתי כמה אנשים מכבדים לאחרים למול את בניהם אף שהם בעצמם יכולים למול. ולדעתי הם מבטלים מצות עשה ומצוה גדולה של מילה ויש לבי"ד לבטל הדבר הזה"⁹⁹. הרי לדעת הש"ך לא די שאינו חייב לוותר על המצוה עבור השני אלא אף אינו רשאי לעשות כן, ויש בזה משום ביטול מצוה וזלזול בכבודה.

ובפרט לדברי התוס' שכתב במפורש שקיום מצוות הם חייו של אדם, וא"כ כשם שלגבי חייו הגשמיים אמרינן "חייך קודמין" גם לגבי קיום מצוות אמרינן "חייך קודמין". וז"ל התוס'¹⁰⁰: "והא דכתיב 'כי הוא חייך ואורך ימך'¹⁰¹... י"ל דקרא לא קאי... אלא אקיום מצוות, כלומר, התורה מלמדת לך מצוות שהם חייך". לפי זה אין לאדם לכבד אחרים במצוה במקום שהוא בעצמו יכול לקיימה, ואפילו אם זה רבו או אביו, כדי שלא יראה כאילו שהמצוות בזויות בעיניו ונותן לאחרים. אבל זה אמור במצוה שאדם קונה בממונו, בזה אמרינן שהוא קודם, אבל במצוות שהן מוטלות על הציבור בהם יש להעדיף את הגדול ואת החשוב משום כבודו וכבודה של תורה. וכמו שמובא בסוף מס' מגילה¹⁰² בעניין גלילת ספר תורה: "אמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן עשרה שקראו בתורה הגדול שבהם גולל ספר תורה, הגוללו נוטל שכר כולן, דאמר ר' יהושע בן לוי עשרה שקראו בתורה הגולל ספר תורה קיבל שכר כולן, שכר כולן סלקא דעתך? אלא אימא שכר כנגד כולן". וכתבו התוס' שם¹⁰³ מהו הטעם שהגדול שבכולן גולל משום כבודו. א"כ משמע מכאן שבמצוות המוטלות על הציבור יש להעדיף את הגדול שבכולן משום כבודו וכבודה של תורה.

כמו כן ישנן מצוות שרצוי שיתעסקו בהם אנשים גדולים, וגם בהם יש להתיר לאדם לכבד את הגדול אע"פ שהוא מונע את עצמו מן המצוה ואין בזה משום זלזול במצוה. כמו שמצאנו בעניין קבורתו של יוסף שמשה רבנו בכבודו ובעצמו התעסק בקבורתו. ושאלה על

96. בספרו "ברכי יוסף" אורח חיים סימן רפ"ד סעיף קטן א.

97. באורח חיים סימן תר"ס.

98. בחושן משפט סימן שפ"ב סעיף קטן ד'.

99. אמנם ה"כרתי ופלתיי" בורה דעה סימן כ"ח ס"ק ג' חלק על דעת הש"ך בטענה שכיון ששלוחו של אדם כמותו הרי שהמצוה מתייחסת לשולח והוא כאילו הוא בעצמו עשה, אבל גם לשיטתו זה אמור רק בעושה את חבריו לשליח למול את בנו, אבל אם מכבד אותו למול ואינו ממנהו לשליח שאז אין המצוה מתייחסת לשולח, אין לו לעשות כן. וכן במצוה שלא שייך לעשות בה שליחות כגון שיש לו כזית מצה אחד בלבד, אין לו לכבד בו את חבריו והוא ישאר מעורטל מן המצוה.

100. במס' קידושין דף ל"ד, ע"א בד"ה "גברא בעי חיי נשי לא בעי חיי".

101. דברים ל', כ.

102. דף ל"ב, ע"א.

103. בד"ה "גדול שבכולן גולל".

כך הגמי' במסי' סוטה¹⁰⁴, איך הניחו בני ישראל למשה להתעסק בקבורתו של יוסף וכמו שכתוב¹⁰⁵: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו", והרי הם נשבעו לו שיתעסקו בקבורתו. ואלו דברי הגמי' שם: "ויאמר לא איעסק ביה משה ישראל לא הווי מיעסקי ביה? והכתיב... וכתב שם רש"י: "כלומר, היאך הניחו ישראל למשה להתעסק בו לבדו, וכי לא חשוב לשבועה, אם לא נתעסק בו משה לא היו הם מתעסקין"? וענתה הגמי' על כך "....ותו אמרו הניחו לו כבודו בגדולים יותר מבקטנים".

לפי זה, אף שחייב אדם לזכות חבירו במצוות מדין הערבות ד"כל ישראל ערבים זה בזה", אבל אין הוא חייב לוותר על המצוה בכלל, אלא ידאג שהמצוה תתקיים על ידו וגם על ידי חבירו. ואף לכבד אדם גדול אינו רשאי אם הוא קונה בממונו את המצוה, אבל מצוות הקהל או במצוות שמצוותן בגדולים ומעלתן שיעשו ע"י אדם חשוב, יכול לוותר ואף חייב לעשות זאת משום כבודה של תורה. וזאת משום דאמרינן גם במצוות "חייד קודמין" וכדרשת ר' עקיבא¹⁰⁶.

יג

ונראה לדון לפי מה שאמרנו שגם במצוות אמרינן "חייד קודמין", האם יש לומר, שכשם שבמים אין לחלק אותו בינו ובין חבירו לר"ע מדין "חייד קודמין", כך אין לחלק מצוה לשתיים ויעשה כל אחד מהם חצי מצוה, ולא רק למאן דאמר שאין המצוה בחצי שיעור, דבוודאי שאין לחלק את המצוה בין שניהם, כגון ביש לו כזית מצוה אחד שאין לחלקו לשני חצאים וכל אחד מהם יאכל חצי, שהרי אף אחד מהם לא מקיים מצוה בחצי שיעור למאן דאמר זה. אלא אף למי שאומר שיש קצת מצוה בחצי שיעור, יש לומר שאין לו לחלק את המצוה בין שניהם, שגם למאן דאמר זה אינו דומה העושה מצוה בשיעור וכתקנתה למי שעושה קצת מן המצוה. וכשם שמדין ערבות דכל ישראל ערבים זה בזה, אין מחייבין אותו לוותר על המצוה בשביל חבירו, כך נראה שאין לחייב אותו לוותר על עשיית המצוה כתקנתה בשביל לזכות את חבירו בעשיית חצי מצוה מצד כל ישראל ערבים זה בזה.

וראיתי שהרב "שערי תשובה" בפירושו לשו"ע¹⁰⁷ דן בזה והאריך מאוד. וזה תמצית דבריו בקצרה: "ועיין שו"ת "בית יהודה"¹⁰⁸ שניים שהיו בבית האסורים או במדבר ולא נמצא להם אלא כזית מצוה בצמצום מי קודם... וסיים דהכל תלוי בכל דאליס גבר. ולא נהירא דבכהאי גוונא הוה ליה מצוה גזולה ואפילו אין בו שוה פרוטה... וקצת יש לדחות

104. דף י"ג, ע"ב.

105. שמות י"ג, יט.

106. ועיין "חזון איש" יורה דעה סימן ס"ט סעיף ב' שדן במי שיש לו מים ויש לפניו שני אנשים צמאים, אם יתן את המים לשניהם שניהם ימותו מפני שאין המים מספיקים לשניהם. ואם יתן לאחד מהם האחד יחיה, כיצד ינהג. וכתב שם ה"חזון איש" שזה תלוי במחלוקת דבן פטורא ור' עקיבא. וז"ל החז"א: "ונראה דאם יש לאחד מים ולפניו שני צמאים, נמי תלוי בפלוגתא. דלבן פטורא נותן לשניהם וימותו שניהם. דהא אף אם יתן לאחד יתחייב לחלוק עם חבירו. ולר' עקיבא יתן לאחד שירצה. ואע"ג דלהנותן ליכא משום "חייד קודמין", מ"מ כיוון שזה שיוזכר יציל עצמו כדון, רשאי הנותן ליתן לו. ונראה דחייב ליתן לאחד כיון דבשביל חייד קודמין אמרה תורה דחיי עולם שלו קודם לחיי שעה של שנים, גם הנותן צריך להשתדל טפי בהצלת חיי עולם. ואם אחד מהם קדם לחבירו כגון כהן ואינד דתנן בהוריות י"ג הקודם זוכה ואם שניהם שוין נותן למי שירצה". ומדחביא החזון איש הא דהוריות דשם דין הקדימה הוא במצוות, משמע דלחזון איש גם בענייני מצוות אמרינן חייד קודמין.

107. אורח חיים הלכות פסח סימן תפ"ב ס"ק א'.

108. סימן נ"ח.

דאפשר דכיון שאין בו שוה פרוטה דאתיהיב למחילה אין שם גזל עליו כלל... ואמנם יותר נראה דה"בית יהודה" מייירי שהכזית של מצה היה של הפקר ואין לשום אחד מהם זכות בו... אמנם כשהמצה היא שלהם בשותפות, אם בכוח יגבר איש ועלתה ידו על יד רעהו לחטוף ממנו, אי עביד לא מהני דמצה גזולה מיקרי. אך עדיין יש להסתפק לפי מה שכתבנו לעיל¹⁰⁹ דעכ"פ קצת מצוה יש בחצי שיעור... לפי זה צריך שיהיה כל אחד עומד בשלו לקיים קצת מצוה עכ"פ, ואין רשאי האחד לוותר לחבירו שהוא יקיים כל המצוה ואיהו גופיה לא יקיים כלל.

אך נראה דאפילו לפי דעה זו עדיף טפי שיטילו גורל ואם יזכה האחד לקיים המצוה בשלמותה יהיה חלקו עמו בשכר המצוה שעל ידו נגמרה ולולא הוא לא היתה המצוה נעשית בשלמותה. ודמי להא דיששכר וזבולון. וכהאי גוונא שהמצוה בשלמותה הוא יותר גדול מהשכר דקצת מצוה שיקיים בעצמו, ולכשתתקיים בשלמותה ע"י האחד הרי הוא זוכה ומזכה אחיו עמו, ואין זה כמוותר המצוה שיש לו לעשות כיון שהוא עושה ע"פ גורל. וגם כשנותן לחבירו חלקו ע"י פיוס וריצוי, נראה דלית לן בה, כיון שזה גורם לקיום המצוה בשלמותה, וכ"ש לפי דעת ה"שבות יעקב" דבחצי שיעור אין קיום המצוה כלל... ומכל שכן בזה שהוא אין בידו כלל לקיים המצוה כתיקונה, ומזכה לחבירו, הנה שכרו אתו ומעלה עליו כאילו עשה בעצמו...".

ואכן בשו"ת "נשמת כל חי"¹¹⁰ הביא דעה הסוברת שעדיף שכל אחד יקיים את המצוה בחצי שיעור מאשר שאחד יקיים המצוה בשלמותה והשני לא יקיים כלל אף לא בחצי שיעור, כגון אם יש לשניים כזית מצה אחד, עדיף שכל אחד יאכל חצי כזית ויקיים המצוה בחצי שיעור מאשר שאחד יאכל כל הכזית ויקיים המצוה בשלמותה והשני לא יאכל כלל, אבל הוא חלק על כך וכתב כיוון שהחובה המוטלת על האדם בקיום המצוה היא לעשותה בשלמותה ועל פי השיעור של אותה מצוה, שהרי שיעור המצוה הוא חלק בלתי נפרד מן המצוה, על כן עדיף שהאחד יקיים את המצוה במלואה, ולא שיתחלק בה עם חבירו. וסיים שם שדווקא במצוה שיש בה הידור מצוה, כגון בנרות חנוכה שהזכרנו לעיל, יוותר האדם על ההידור ויתן לחבירו להדליק נר אחד לפחות וכמו שכתב המג"א, מפני שההידור הוא נוסף על המצוה ואיננו חלק ממנה, על כן עדיף שהוא יוותר על התוספת שבמצוה כדי שחבירו יקיים את עיקר המצוה. אבל במצוה ששני החצאים שלה הם עיקר המצוה אין לחלק אותה בין שניהם.

יד

מקור נוסף למצות קירוב רחוקים מן התורה הוא ע"פ קל וחומר, מזה שהתורה חסה על רכושו של הזולת ואף ציוותה אותנו על כך במצות עשה כגון במצות עשה¹¹¹ "כי תפגע שור איבך או חמור תעה השב תשיבנו לו", קל וחומר שאם אנו רואים יהודי שתועה בדרך והולך בדרך לא נכונה מהדרך המסורה לנו מאבותינו, ודאי שחובה עלינו להשיבו לדרך הישרה לדרך הנכונה דרך ה'. ומידת קל וחומר היא אחת מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן¹¹², ואדם יכול לעשות קל וחומר מעצמו, שלא כמידת הגזרה שווה שאין אדם יכול ללמוד

109. סימן תע"ה בשם מרן החיד"א בספרו "מחזיק ברכה".

110. חלק אורח חיים סימן ל"ו בסופו.

111. שמות כ"ג, ד.

112. כמובא בברייתא דר' ישמעאל המובאת בפתיחה ל"ספרא" על ספר ויקרא. "ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהן בקל וחומר, בגזירה שוה בבנין אב וכיו"ב.

אותה מעצמו. וכדברי הגמ' בפסחים¹¹³: "קל וחומר אדם דן מעצמו ואין אדם דן גזירה שווה מעצמו אלא אם כן קיבלה מרבו ורבו מרבו עד משה מסיני".

ואכן מרן ה"חפץ חיים"¹¹⁴ כתב קל וחומר זה במפורש על עניין זה. וז"ל: "כתוב בתורה כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו. וכתבו עוד בפרשה¹¹⁵ ילא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך. וכתב הרמב"ן¹¹⁶ והוסף בכאן לומר 'נדחים', כי 'תועה' נקרא שתעה מדרכו ויכול להטות אותו הדרך בלא עמל גדול, ועתה הזכיר 'נדחים' שברחו ממנו והרחיקו. והזכיר 'שה' שהוא כאובד", עכ"ל. מזה נוכל להתבונן, אם חסה התורה כל כך על ממנו של ישראל אפילו על חמורו או שיו שתעה והרחיק מן הדרך והוצרך עמל רב להטותו הדרך, כל שכן צריך לרחם על נפש הישראלי שתועה מן הדרך אם יצטרך עמל רב לזה לראות להשיבו אל הדרך. והנה ידועה שכתוב "השב תשיבם לאחיך", ואמרו חז"ל¹¹⁷: "השב תשיבם אפילו מאה פעמים". מזה נלמד אף לעניינינו שצריך לעמול אף מאה פעמים בענין זה להטותם לדרך היי".

מסיים שם מרן ה"חפץ חיים" בענין אקטואלי הנוגע גם לזמנינו, ביחס לסוג האנשים החוטאים. ישנם שסוברים שיש יהודים תועים שאין עלינו חובה לקרובם לדרך התורה, ולדעתם יש לבדוק בציציותיו של כל אחד מן התועים מדרך ה', אם הוא לא פושע שאין עלינו חובה לקרבו. ועל כך כותב ה"חפץ חיים" שם: "באמת בזמנינו אפילו החוטאים הגמורים מצוי ברובן שאיננו להכעיס חס ושלום רק תועים בדרך ע"י איזה פושעים שמתעים אותם מן הדרך, והרי הם ממש כשה אובד שאינו יודע איך לשוב אל בעליו ומצוה רבה לרחם עליהם ולהורותם הדרך הנכונה, וכמו שכתוב¹¹⁸: "והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון".

לימוד כעין זה שלמדנו עתה בקל וחומר, לומד אותו ר' חיים בן עטר בביאורו לתורה "אור החיים" כדרשה על הפסוקים¹¹⁹: "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך. ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דלש אחיך אותו והשבתו לו. וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם". ומפאת חשיבותה של דרשה זו של ה"אור חיים" הק', שהיא כמובן על דרך הרמז, נביא אותה כלשונה:

לא תראה את שור וגו'. פרשת זו כלה לרמוז כפרעות חיוב התוכחות שצריכין בני אל חי צדיקי עולם לעשות לעם ה' והן אלה צדיקים יקראו לזר מעלם אחים כמו שהעירותין שכיניו זה הוא מדריגה היותר מעולה שכל כינויים אשר יתכנו בהם יחידים עס. ולאותם לזה ה' כי תראה את שור ה' ה' כ"א שנמשלו כבהמות והם לאן קדשים ולזה קראם שור וזה אחיך שהוא ההכ"ה ויהם לו שם זה להעיר אל מי מקדושו הוא מלוא שהם הצדיקים כמו שכתבו ולאמרו נדחים ע"ד אומרו ונדחת והשתחית להם וגו' בהעובר סי' ה' יקרא נדח ויזו ה' לכל יתעלם אלא ישיבם לאחיך הוא מלך עולם וכפל לומר השב תשיבם נחמון כי מתחילה ישיבם לדרך הטוב וכזה יחקרנו אל אביהם שנשמים והוא מו' תשיבם אל אחיך ואו' ואם לא קרוב אחיך וגו' כזה העיר כי הוא מדבר על זמן גלות האחרון כי לא קרוב כדרך אומרו אשורנו ולא קרוב עוד לו ולא ידעתו שנשמתם הקץ ואין יודע מתי קץ הפלאות וזה יסובב הרחק הלכנו מהאמו' ונעווי

113. דף ס"ו, ע"א.

114. בספרו "חומת הדת" בחיזוק הדת מאמר שלישי.

115. דברים כ"ב, א.

116. הרמב"ן שם.

117. בבא מציעא דף ל"א, ע"א.

118. שמות י"ח, כ.

119. "אור החיים" הק' בפירוש לתורה, דברים כ"ב, א.

רגל כֹּהֵן עֵינֵינוּ רוֹאוֹת כְּדוּרוֹת הָלָלוּ עַכְ"ז יֵלֵךְ ה' וְאֶסְתַּח
 אֶל תּוֹךְ בֵּיתָךְ וְהָיָה הַמִּדְרָשׁ וְיִלְמְדוּ אֲדוֹרְתוֹת חַיִּים וְדָרָךְ
 יִשְׁכּוּן אֶחָד לְכָל יְטֵה מִנֵּי אֲדוֹרָה וְלֹא יִמְלֹאֻהוּ אֲדוֹרָה כְּמַחֲשׁוֹת
 וְעֵתוֹת כְּזוֹכֹת כִּי אֲדוֹרָה תִּזְלָה וְזֶה יֵהי' עַד שִׁמְרָה
 ה' וְיִדְרֹשׁוּ וְהוֹאֲלוּמְרוּ עַד דְּרוֹשׁ אֲחִיךָ אוֹתוֹ וְהִשְׁכַּחוּ לוֹ
 סִי' מַעֲלָה עָלָיו הַכְּחוּב כֹּהֵלֵנוּ הוּא מִשִּׁיבוֹ מִנֵּי אֲדוֹרָה אוֹ יִרְצֶה שְׁרִיף הַחֶסֶד לְהַשְׁתַּחֲלֵל עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּכָּה תִּתְּנוּ
 וְהַמּוֹסֵר עַד יוֹם פְּקוּדָה שִׁדְרֹשׁ ה' כְּשִׁמְחוּ וְלֹא הִרְוֹת תִּשְׁכּוּ אֶל הָאֱלֹהִים וְדַקְדֵּק לִמּוֹר וְהִשְׁכַּחוּ לוֹ שֶׁאֵס יִמְעָדוּ קִרְוֹלֵיו
 לֹא תִשְׁכּוּ הַנֶּפֶשׁ אֶל הָאֱלֹהִים וְהַלֵּךְ לְהַרְפִּיט. וְלֹא' וְכֵן תַּעֲשֶׂה לִּשְׁיֵשׁ בְּחֻמְרוֹת הַאֲדָם ג' דְּכָרִים הֵא' הִרְכַּבְתָּ הַנוֹף
 ב' חֵלֶק הַרוּחַנִי שְׂכָרְדָם ג' חֵלֶק הַתּוֹרָה הַמְּאֻרְסָת לְכָל א' מִיִּשְׂרָאֵל כִּנְגֵד הִרְכַּבְתָּ הַנוֹף אֲחֵר כֵּן תַּעֲשֶׂה לְחַמּוֹרוֹ כִּנְגֵד
 חֵלֶק הַרוּחַנִי אֲחֵר כֵּן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְחוֹתָ כִּי כְּחִי' זוֹ תִּקְרָא שְׂמֵלָה כְּאֻמָּר' כְּמִס' שְׂכָת מִשָּׁל לְמִלֵּךְ שְׂחֵלֶךְ בְּגִדֵי מַלְכוּת וְכִנְגֵד
 חֵלֶק הַתּוֹרָה אֲחֵר וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲכֵדָת אֲחִיךָ וְקִרָא' הַכְּחוּב אֲכֵדָה כְּמוֹ בְּרִמּוֹ רֶשֶׁבִי' מִשָּׁל לְמִי שְׂנֵאֲכֵדָה לוֹ אֲכֵדָה
 מִי מַחְזֹר עַל מִי וְכו' כִּי חֵלֶק הַעוֹלָה לֹאִישׁ זֶה הֵנָּה הוּא אֲכֹד מִהַעוֹלָם כִּיּוֹן שֶׁאִין וּלְחֹתוֹ יִכּוֹל לְהַשִּׁיבוֹ כְּאֻמָּר דְּכִבְרֵי
 הַמְּקוֹבָלִים וְכֻלָּם הַשְׁכַּחוּ כְּשִׁיבוֹ' הֵנָּה הוּא מוֹלָא אוֹתָהּ וְאֲחֵר עוֹד לֹא תִרְאֶה הַמּוֹר אֲחִיךָ וְנו' נִחְזִיךְ כֹּהֵן שֶׁלֹּא
 יִתְּנוּ הַנְּדִיק שֶׁלֹּא נִשְׁטוֹ' אֵלֶּה עַל אִישׁ שֶׁיִּדְרֹשׁ לְעִכְבִּירוֹת אֲבָל יִשְׁנוּ כִּהְשֵׁב אֲבָל אֵס נִפְלֵ וְהִרְבֵּה לְהַרְשִׁיעַ הַלְנוּסִלִּים תְּקוּמָה
 וְאֲכֵדָה חֲקִי' מִמֶּנּוּ לֹא כֵן הוּא אֵלֶּה לֹא תִרְאֶהוּ וְחַתְעֵלֶם וְלִרְיָךְ לְהִקִּים עִמּוֹ דַּקְדֵּק לִמּוֹר עִמּוֹ דוֹקָא אֵס הוּא מְסִיפ
 דְּכִבְרֵי שְׂרֹלָה לְשׁוֹב אֲבָל אֵס הוּא נוֹסֵל וְאִינוּ הַשֵּׁךְ בְּהַקְמַחַךְ פִּטוֹר אֲחֵה שׁוֹה נִכְנֵס בְּגִדָּה לֵךְ וְכִתִּיב אֵל תּוֹכַח לֵךְ פֶּסֶן שְׂנֵאֲכָה;

טו

לעיל הזכרנו את הפסוק⁶⁶ "לא תעמד על דם רעך" בהקשר אחר. נראה לומר שכשם שלמדנו בקל וחומר מהפסוק "כי תפגע שור... תועה השב תשיבנו לו", שיש מצות עשה של קירוב רחוקים מק"ו מהשבת רכוש. נראה ללמוד מהפסוק "לא תעמד על דם רעך" שממנו למדו חז"ל⁶⁷, שאם אדם רואה חבירו טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באים עליו שחייב להצילו ואם לא עושה כן הוא עובר על לאו זה, כך מי שרואה חבירו תועה מדרך ה' ואינו הולך בדרך התורה, נראה שהוא עובר על לאו זה מקל וחומר. נמצא שיש כאן במצות קירוב רחוקים גם מצות "עשה" וגם מצות "לא תעשה" הנלמדים בק"ו. ואכן ה"חפץ חיים" מציין זאת שם¹²⁰ וז"ל: "באמת כל עניינינו שאנו עוסקין בה דומה למי שראה את חבירו טובע בנהר או שאר סכנה שמצוה להצילו ואסור לעמוד על דמו, שנאמר 'לא תעמוד על דם רעך'. ואם אין בכוחו להציל בעצמו מחוייב לשכור אחרים להציל. ואם נתעצל מזה עובר בלאו דלא תעמוד¹²¹ ופשוט דה"ה אם רואה לחבירו שנחלה במחלה עצומה ומרוב חלישות דעתו רוצה לאכול דברים הגורמים מיתתו ח"ו, בודאי מחוייב בכל כוחו למנוע מזה. ואף זה כשאנו רואים אנשים שמרוב חלישות דעתם וגודל טרדותם בהבלי הזמן נשתכח מהם תורת ה' וגודל חיוב מצוותיו, ועל ידי זה באים לעבור על דברים שנכרת נפשם מארץ החיים, בודאי אסור לנו להתעצל מלרזם לקיים דבר ה', כדי שלא יחול עליהם חרון אף ה' חס ושלום. כי הקב"ה מאריך אפיה אבל גבי דיליה. ודע עוד, דכמו שאם אנו רואים לאדם שטובע בנהר, אנו מחוייבים לחפש אחרי אנשים שיודעים לשוט בעומק המים ואפילו בשכר, כדי שיוכלו להציל את הנטבע, כך בעניינינו צריכים לחפש אחרי אנשים דרשנים גדולים ויראי אלקים היודעים למשוך לבן של ישראל לאביהם שבשמים".

נראה לענ"ד שיש מקום לבסס את מצות קירוב רחוקים גם על הלאו של¹²² "לפני עור לא תתן מכשול", כלומר, מי שיכול למנוע מחבירו מלהיכשל באיסור כל שהוא ואינו עושה זאת יש בזה משום "לפני עור לא תתן מכשול". אמנם, המקובל הוא שאם אדם מכשיל חבירו באיסור כל שהוא, שבלעדיו הוא לא היה עושה איסור זה רק אז הוא עובר על הלאו

120. בספרו "חומת הדת" בחיזוק הדת מאמר שלישי בהערה.

121. כמו שנפסק בשו"ע חושן משפט סימן תכ"ו.

122. ויקרא י"ט, יד.

דלפני עור, כמו המעשה המובא בגמ'¹²³: "אמתא דבי רבי חזיתיה לההוא גברא דהוה מחי לבנו גדול, אמרה, ליהוי הוא גברא בשמתא, דקעבר משום ולפני עור לא תתן מכשול. דתניא ולפני עור לא תתן מכשול, במכה לבנו גדול הכתוב מדבר". וכתב רש"י על כך: "דכיון דגדול הוא שמא מבעט באביו והוה ליה איהו מכשילו". כלומר, אסור לאדם להכות את בנו הגדול ואין זה משנה מה היה חטאו של הבן, והסיבה לכך היא, כיוון שמדובר בבן גדול יש חשש שיתקומם נגד אביו ויעבור בכך על מצות כיבוד אב ואם, נמצא שאביו הוא שגרם לו לעבור על מצות¹²⁴ "כבד את אביך ואת אמך", ובזה אביו יעבור על לפני עור שהרי הוא הכשיל את בנו.

וכן במעשה המובא במס' קידושין¹²⁵ ברב הונא ורבה בנו, שרב הונא קרע בגד משי יקר בפני רבה כדי לנסותו אם יכעס אם לא. וכך מובא בגמ': "דרב הונא קרע שיראי באנפי רבה בריה, אמר, איזול איחזי אי רתח אי לא רתח. ודלמא רתח וקעבר אלפני עור לא תתן מכשול? דמחיל ליה ליקריה". וכתב רש"י שם: "ודלמא רתח ואמר לאביו מידי בריתחיה, וקא עבר רב הונא משום לפני עור, שגורם לבנו לחטוא". מכאן עולה שדווקא במכשילו בפועל עובר על לפני עור, אלא אם כן מחל מראש על כבודו שכבודו מחול, וכדברי הגמ'¹²⁶: "אב שמחל על כבודו כבודו מחול", אבל כדי למנוע מאדם מלעבור על איסור, מניין לנו שאם לא מנעו שיש בזה איסור דלפני עור.

ונראה לי להביא ראיה מסוגיה אחרת במס' מועד קטן דלפני עור שייך גם במי שיכול למנוע מחבירו מלעשות איסור ואינו מונעו. בעניין הדברים המותרים בחול המועד נאמר במשנה מועד קטן¹²⁷: "ומציינין את הקברות", כלומר, התירו לסמן את הקברות בחול המועד ע"י סיד כדי שימנעו הכהנים אוכלי תרומה מלבוא לשם שלא יטמאו, והתירו זאת כיוון שאין בזה טירחא. והגמ' שם שאלה¹²⁸: "אמר רבי שמעון בן פזי רמז לציון קברות מן התורה מניין תי"ל¹²⁹ יוראה עצם אדם ובנה אצלו ציון... אביי אמר מהכא יולפני עור לא תתן מכשול. רב פפא אמר מהכא¹³⁰ יאמר סלו סלו פנו דרך". רב חנינא אמר מהכא י'הרימו מכשול מדרך עמי...".

והנה, לכאורה דין זה דציון קברים הנלמד לפי אביי מהלאו דלפני עור, עוסק בכל אדם, שיש עליו חובה לציון מקום דידוע לו שקברו שם אדם כדי למנוע מן הכהנים מלהגיע לשם שלא יטמאו. ואע"פ שאין הוא גורם לטומאה זו, חובה עליו לסמן את מקום הקבר כדי למנוע מהם טומאה, ואם אינו עושה כן הוא עובר לפי אביי על הלאו דלפני עור. ראיה לעניינינו שאם אדם יכול למנוע חבירו מלעשות איסור ואינו מונע אותו עובר על לפני עור. נמצא שמצות קירוב רחוקים מעוגנת גם בלאו זה דלפני עור.

אבל נראה שאין כל כך ראיה מכאן, שהרי הגמ' שאלה בלשון "רמז" לציון קברות מנין, ומלת "רמז" אינה מציינת מקור שאיסורו איסור גמור, אלא אסמכתא לדבר, כמו שכתב הרמב"ם¹³¹: "יש די ספוק באמרם 'רמז' ופשטיה דקרא אינו כן". ואם כן לפי זה אין

123. מועד קטן דף י"ז, ע"א.

124. שמות כ', יב.

125. דף ל"ב, ע"א.

126. שם.

127. פרק א' משנה ב'.

128. דף ה', ע"א.

129. יחזקאל ל"ט, טו.

130. ישעיה נ"ז, יד.

131. בספר המצוות בתחלת שורש ג'.

איסור גמור של לפני עור במי שלא מציין את מקום הקבר אלא איסור דרבנן והפסוק אסמכתא בעלמא. וגם לעניינינו, מי שיכול למנוע חבירו מלעשות איסור ואינו מונעו, אין בזה איסור של "לפני עור" דאורייתא אלא איסור דרבנן לפי שיטת הרמב"ם. אבל הרמב"ן שם חלק על הרמב"ם וכתב שמלת "רמז" מצינת איסור תורה והביא ראיה לדבריו ממקורות שונים בש"ס. וז"ל הרמב"ן¹³²: "אבל כבר נאמר בלשון הזה 'רמז' במקומות שהן מן התורה. אמרו¹³³ 'רמז לטבול יום שאם עבד חלל מנין ת'¹³⁴ יקדושים יהיו לאלהיהם ולא יחללו... וכן אמרו¹³⁵: 'רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מנין. והוא מדרש גמור ודינו מדאורייתא. ובגמ' מס' עבודה זרה¹³⁶ אמרו ייחוד דבת ישראל דאורייתא דאמר ר' יוחנן רמז ליחוד מן התורה מנין ת'¹³⁷ כי יסיתך אחיך בן אמד'... וכן בהרבה מקומות אומרים 'רמז' בדברים שעיקרם תורה". ואפשר דלדעת הרמב"ן גם לימוד זה דציון קברות שלומדים אותו מהפסוק "לפני עור" הוא איסור דאורייתא. ולפי זה מי שיכול למנוע חבירו מאיסור ואינו מונעו עובר באיסור "לפני עור" דאורייתא לשיטת הרמב"ן.

וראיתי שה"פרי מגדים¹³⁸ כתב במי שהיה חמצו של ישראל מופקד אצלו והגיע ערב פסח שעה חמישית ולא באו בעליו לקחתו, שכתב על כך מרן המחבר שימכור אותו לעכו"ם ואם לא מכרו חייב לבערו בזמן איסורו. שאם לא עשה כן הוא עובר על "לפני עור", כיוון שהיה בידו למונעו מלעבור על איסור¹³⁹ "לא יראה לך חמץ". וכיוון שלא מנע מחבירו מלעבור על איסור בל יראה עובר על לפני עור אע"פ שהוא לא הכשיל אותו באיסור זה, אבל כיון שיש בידו למנוע אותו מלעבור על איסור זה ולא מנעו נחשב כאילו הכשיל אותו לענין הלאו דלפני עור. והביא ה"פרי מגדים" ראיה לדבריו מדברי ה"משנה למלך" על הרמב"ם. כתב הרמב"ם¹⁴⁰: "ואסור לישראל להניח לנכרי שירכיב לו אילנות כלאים". ונחלקו מפרשי הרמב"ם בטעם האיסור. ה"כסף משנה" כתב שאין לומר שטעמו של הרמב"ם מפני שסובר כדעה המובאת בירושלמי¹⁴¹, דנכרי אסור להרכיב כלאים, ולכן אסור גם להניח לנכרי להרכיב לו כלאים, שהרי דעה זו שבירושלמי היא כר' אלעזר, והרמב"ם בהלכות מלכים¹⁴² לא פסק כמותו, "אבל טעמיה מההיא דפרק הפועלים". כלומר לדעת ה"כסף משנה" טעם האיסור הוא כמובא בפרק הפועלים¹⁴³ בענין אם יש איסור אמירה לנכרי באיסור לאו או שאין איסור. וכיוון שזו בעיא דלא איפשטא פסק הרמב"ם לחומרא. אבל ה"משנה למלך" חלק שם על ה"כסף משנה" וכתב: "ודברי רבינו שכתב ואסור לישראל להניח לנכרי, נראה דטעמיה לאו משום ההיא דפרק הפועלים מדלא קאמר ואסור "לומר" לנכרי. ומדבריו נראה דסבירא ליה דאף בלא אמירה אסור להניח. וטעמא דמילתא כיון דנכרי מוזהר אם יניחנו עובר משום ולפני עור".

132. בהשגותיו על הרמב"ם בספר המצוות בשורש ג'.

133. מס' זבחים דף י"ז, ע"א.

134. ויקרא כ"א, ו.

135. מס' מכות דף ב', ע"ב.

136. דף ל"ו, ע"ב.

137. דברים י"ג, ז.

138. על שו"ע או"ח הלכות פסח סימן תמ"ג ס"ק ה'.

139. שמות י"ג, ז.

140. במשנה תורה הלכות כלאים פרק א' הלכה ו'.

141. מסכת כלאים פרק א' הלכה ז'.

142. פרק ט'.

143. מס' בבא מציעא דף צ', ע"ב.

וכתב ה"פרי מגדים" שם וז"ל: "ועיין (הרמב"ם שכתב) אסור לישראל להניח לעכו"ם להרכיב. משמע דעת הכ"מ באומר ומשום שבות, והמ"ל כתב אף בשותק עובר לפני עור, משמע אף בלא אמירה ומעשה כל שיש בידו למנוע אם אינו מונע עובר על לפני עור וה"ה כאן. וה"ה אם מומר לוקח של ישראל בשבת ועושה בו מלאכה לעצמו, אם יוכל הישראל למחות שלא יקח עובר אלפני עור, וצ"ע".

ונראה שאין כל כך ראייה מדברי ה"משנה למלך". שהרי הרמב"ם עוסק בנכרי שמרכיב אילנות בשל ישראל דחשיב כתרי עברי דנהרא, לכן יש בזה איסור דלפני עור, אבל אם הנכרי ירכיב כלאים בשלו וישראל יכול למונעו ולא מנעו, גם ה"משנה למלך" יודה דאינו עובר על לפני עור מפני שזה לא נחשב כתרי עברי דנהרא. וצ"ע לפי זה גם לעניינינו.

לסיום, השתדלתי במאמר זה לעסוק אך ורק בנושא "קירוב רחוקים בהלכה" ומעט מן המסתעף מדין ערבות. נמנעתי מלעסוק בנושאים הנושקים לנושא "קירוב רחוקים בהלכה" המהווים פרק בפני עצמו. כגון: היחס של ההלכה למי שפרש מדרך התורה. אימתי אנו אומרים מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. אהבת ישראל כלפי מי שאינו שומר תורה ומצוות. ההבדל בין מי שאינו שומר תורה ומצוות לבין כופר ואפיקורס. איסור "לא תשנא את אחיך בלבבך" וגדריו והיקפו. מצוה תוכחה והמסתעף ממנה וכו'. חלק מן הנושאים הללו אם הוזכרו במאמרינו זה, לא הובאו אלא בדרך האיזכור.